

ISKOLÁS TANULÓINK MEGTERHELÉSÉNEK VIZSGÁLATA

Annak a kérdésnek vizsgálata, hogy milyen mértékben terheli meg a mai élet az iskolás gyermeket és ifjút, és hogy az esetleg túl nagy megterhelés nem hat-e ki károsan testi és szellemi fejlődésükre, minden figyelmet megérdemel. Határozottan, minden félreértés kiküszöbölése érdekében az egész élet terheinek említéséből kell kiindulnunk, bár vizsgálatunk csak egyes meghatározott tevékenységek körére terjed ki. A kifáradás és kimerültség, különlegesen az a visszamaradó fáradtság, melyet a pihenés nem szüntet meg azonnal, és amelyben a laikus is felismeri a túlterhelés egyik legszembe-tűnőbb következményét, rendszerint a gyermek és ifjú huzamosabb időn át tartó sokféle megterheléséből származik, és csak kivételes esetben vezethető vissza egyetlen — akármilyen jelentős — előidéző tényezőre.

El kell tehát mondani még problémánk leszűkítése előtt azt, amivel mai életünket általánosan szokták jellemezni, hogy vizsgálatunk eredményét azon belül lehessen elhelyezni.

Közismert,¹ hogy az a környezet, amelyben az iskolás tanulók nagyobbik része él, keményebben próbára teszi idegzetüket, mint az eddigi bármikor. Meggyorsult az élet üteme: a láрма, az utcai közlekedés, a gyermek érdeklődését lekötő iskolán kívüli hatások (rádió, mozi, televízió), az olyan időtöltések, melyek nem hoznak igazi pihenést (rendszerintelenül vagy mértéktelenül űzött sportok, izgalommal járó szórakozások) stb. lehetnek kimerültség előidézői. Számolni kell nem egy gyermeknél a rossz lakásviszonyok, mindkét szülő egésznapos házon kívüli hivatási elfoglaltsága fel sem sorolható következményeivel: csak példaképpen említünk meg néhányat: a kevés és rossz alvás, a kényszerből megszabott étkezési idők, a nem megfelelő táplálkozás, káros szokások kialakulása, az állandó biztos felnőttvezetés hiányából eredő különféle egyensúlyi zavarok. Bizonyosan nem kicsi azoknak a gyermekeknek a száma sem, akiknek az életére a szülők rossz házassága, elválása vagy egyszerűen nemtörődősége hat nyomasztóan; elvértve talán még olyan gyermekek is lehetnek, akiket a szülők idő előtt szorítanak rá erejüknek nem megfelelő munkára.

Az érintett tények ismeretében sem lehetett természetesen arra gondolni, hogy egy kezdő — akárhány tájékozott tényezőt is bevonó — vizsgálat tiszta képet alkothat iskolás tanulóink ilyen tágan értelmezett megterhelésének

¹ Valamivel bővebben abban a kötetben, melyet egy Unesco-vizsgálat anyaga alapján Robert DORTRENS állított össze *L'amélioration des programmes scolaires et la pédagogie expérimentale* címen. Neuchâtel et Paris, Delachaux et Niestlé, 1957. A 93. laptól.

állapotáról, melyen belül nagy egyenlőtlenségeket és különbözőségeket kell feltételezni. Bízató feltételek között lehetett azonban hozzáfogni egy korlátozott vizsgálathoz *a tanulók iskolai és iskolával kapcsolatos megterhelése* mértékének megállapítására, mely később kiterjedhet mindazokra a jelenségekre, melyekre az iskolának — legalább közvetve — befolyása van.

Az MTA pedagógiai bizottsága a vizsgálatot főként a probléma mindenoldali megvilágítása érdekében szorgalmazta. Anyaggyűjtése csak arra szolgált, hogy az utóbbi időben mind gyakoribb adatközléseket ellenőrizze. A vizsgálat minden ága kikerülhetetlenül tárt fel megszüntethető okokat, kiküszöbölhető jelenségeket; mind a Pedagógiai Bizottság, mind a tapasztalataikat készségesen átadó közreműködő szervek észszerű javaslatokat is megfogalmaztak. Tudva azonban, hogy milyen bonyolultan tartoznak össze a pedagógiában külön tárgyalt jelenségek egyéb jelenségek sorával, első vizsgálatunkat inkább további vizsgálatok kezdő láncszemének tekintjük.

A vizsgálat anyagát a következőképpen rendszereztük:

1. A probléma hazai múltjából.
2. Tényeket feltáró és azok eltérő értékelését jellemző külföldi közlésekből.
3. Iskolás tanulóink megterhelésének vizsgálata.
 - A) A vizsgálatot megelőző anyaggyűjtés.
 - B) A vizsgálat.
4. Összefoglalás; javaslatok.

1. A PROBLÉMA HAZAI MÚLTJÁBÓL

A múltba való rövid visszatekintéssel nem az a célunk, hogy a vizsgálatunkról készült beszámolót azzal tegyük szerkezetileg teljesebbé; a probléma ilyen célú időbeli tágitása csak arra lehetne alkalmas, hogy történetivé és elméletivé tegyünk egy jellegénél fogva időszerű és gyakorlati megoldást kívánó, sok forrásra visszavezethető nehézséget.

Attól sem várhatnánk sokat, hogy a régi- és újabbkori nevelés tartalmának és módszerének szembeállítására alapján vonjunk le következtetéseket. Ennek a műveletnek a végén ugyanis megállapíthatnók, hogy hogyan vált nyomasztóan túlterhelővé egy nem nagy terjedelmű, de az életkornak nem megfelelő, érdektelen, a gyakorlatban való felhasználásra kevésbé alkalmas anyag a régi iskolában kellő magyarázat és megértés nélkül, a túlterheltség okaiként főleg az anyag minőségét és a nem hatékony módszereket megjelölve. És megállapíthatnók, hogy a pedagógiai feltételek újabb- és legújabbkori javulása — többek között a gyermek jobb megismerése és a gyermek érdekeire is tekintettel levő pedagógiai szemlélet érvényesülése, megfelelőbb anyag kiválasztása, eredményesebb módszerek bevezetése, a pedagógusok hivatási előkészülésének elmélyülése, az iskolai környezet vonzóvá és kényelmessé tétele stb. következtében — csak kevésbé enyhített a tanulók megterhelésén: a műveltség elengedhetetlen kellékének ítélte mind hatalmasabb tudásanyag elsajátíttatására való törekvés ugyanis a könnyítések minden hatását azonnal újabb anyagok vagy anyagrészek beiktatásával ellensúlyozta. Egy ilyen egybevetés tehát egyszerűen az ismert tényekhez szolgáltatna bizonyító anyagot: indokolna egy olyan megállapítást, hogy az újabb iskolában sok minden mássá lett, csak a tanulók megterhelése maradt a régi...

A múltnak a segítségül hívása ott vezetheti be hasznosan vizsgálatunkat, ahol — ha nem is azonos súllyal és jelentéssel — már a jelen aggasztó tünetei észlelhetők: ahol a helyzetrajzokban tényeket tárnak fel, és megmutatkoznak a meglevő állapoton ésszerűen könnyíteni akaró és a folyó gyakorlatot rendben levőnek ítélő erők ellentétei. Ha sikerül ilyen áttekintést adnunk, akkor annak végén összegezhetjük nemcsak a tényeket, de az iskolás tanulók esetleg túlzott megterhelésének világossá vált okait, a könnyítés érdekében tett javaslatokat is, és megjelölhetjük azokat a tényezőket, melyeknek érvényesülése a lehetségesnek tartott javításnak gátat vetett. Ilyen feldolgozásra a helyzetet a maga egészében elemző értékelő állásfoglalások alkalmasak.

Az így megjelölt célra törve emeltünk ki hazai nevelésünk legújabbkori történetéből három olyan szakaszt, amelyekben — nagyjában egyező külföldi megmozdulásokkal egy időben — határozott és jellemző követelések hangzanak el és javaslatok készülnek az iskolás tanulók megterhelésének csökkentésére. Az első, közvetlenül köznevelési rendszerünk korszerű kialakulása után, TREFORT Ágoston miniszterségének ideje; a második a századfordulóval nagyjában egybeeső Második Egyetemes Tanügyi Kongresszus kora; a harmadik az 1929-es év, amelyben KORNIS Gyula egy országos felmérés alapján ad számot a Magyar Paedagógiai Társaságnak a középiskolás tanulók megterhelésének mértékéről.

TREFORT Ágostonnak egy 1878. május 3-án elmondott országgyűlési beszédéből KORNIS Gyula idézi a következő sorokat: „Ismétlem, vannak olyan kiáltó bajok, hogy azok megszüntetésére minél előbb kell törekedni; és szándékom is ennélfogva tartani s nagyon komolyan intézkedni e bajok megszüntetése végett. Így pl. a középtanintézeteknél azon *túlterhelésnek*, mely alatt a fiatal generáció szenved, végét kell vetnünk; mert annyira fejlődtek a dolgok, hogy a gymnasium most nem készíti elő a gyermeket az egyetemi oktatásra, de *eltompítja elméjét*.”²

KORNIS sajtószóval megáll ennél a kijelentésnél, és nem kéri számon a miniszter TREFORTtól a beszédben kilátásba helyezett orvoslást. Pedig a miniszter későbbi nyilatkozatainak egymásutánja megmutathatta volna, hogyan fogadtatott el vele a kérdéssel való foglalkozás más — az idézettel homlokegyenest ellenkező — nézetet.

Egy 1882. december 26-án mondott beszédnek a kérdésre vonatkozó, alapos tanulmányozás után összeállított része így foglalható össze:

— ...azok, akiknek egy kis tehetségük és ambíciójuk volt arra, hogy az első sorban legyenek, azok hajdan rendkívül sokat tanultak, éppen úgy, mint a mostaniak... Túlterhelve voltak tehát akkor is. De hát hol keressük az orvosszert? Hogy szabályozzuk a tanrendszert...? Kérdem: lehet-e elhanyagolni a klasszikus nyelveket? Nem. Mert akkor kivetkőztetjük a gimnáziumot természetéből, hivatásából... Lehet-e kihagyni a természettudományokat...? Tudjuk, milyen nagy szerepet játszanak a természettudományok a különféle pályákon. Azok, akik a nyolc gimnaziális osztályt elvégezve nem szánják magukat sem az orvosi, sem a természettudományi pályára, hanem teológus vagy jogász lesz belőlük, vajon helyes-e, hogy ezek semmit se tudjanak a természettudományokból? Azt hiszem, nem... Vannak

² KORNIS Gyula: Kultúra és túlterhelés. Magyar Paedagógia, 1929 (XXXVIII): évf. márc.—jún. (3—6.) szám, a 65. laptól.

az általános műveltséghez tartozó bizonyos tantárgyak: földrajz, történelem, ezeket valamint a magyar nyelvet és a modern nyelveket csak nem lehet kiküszöbölni, sőt éppen koncentrálni kellene a tanulmányt nézetem szerint a magyar nyelvre, modern nyelvekre és matematikára. A matematikát nemcsak mint elősegítőjét a természettudományoknak, de mint a szellemi diszciplína fejlesztőjét sem lehet kihagyni. Mitevők legyünk tehát? Helyes mértéket kell tartani mindenben, és bárminő mesterkéltséget készítsünk is a középiskoláknak, csak akkor lesz meg a kellő eredmény, ha a vezetés, az oktatás jó kezekben van, ha a tanerők működése összhangzásban van, s ha a kellő mérték megtartatik mindenben. Ez a kellő mérték pedig éppen a pedagógiai bölcsesség maga. Másrésről sikerre csak úgy számítunk, ha rendkívül gyenge tehetségek nem küldetnek a gimnáziumba, mert gyenge tehetséggel siker nem érhető el. De a középiskolai tanítás sikeréhez harmadszor a társadalmi szellem is nagy mértékben hozzájárul. Ha a gyermek nem hallja otthon, hogy ez vagy ama tárgy felesleges, ha nem karikírozzák otthon folytonosan a tantárgyakat és tanárokat, akkor a gyermek nem fogja elveszteni kedvét a tanulástól...³ Egy 1883. március 5-i beszédből:

— ...úgy szólnak, mintha a régi rendszer alatt abszolúte nem kellett volna a gyermekeknek tanulni, s én pedig azt említém, hogy kiben ambíció volt, annak rendkívül sokat kellett tanulni, s hogy sok gyermek a memorizálás által elbutult, s hogy a fiúk a hatodik osztályból, mellyel a gimnázium végződött, a filozófiába valóságos nervozitással mentek át, annyira félték az úgynevezett felsőbb oktatástól, különösen a matematikától. De lássuk, honnan jön a túlterheltetés? Vajon a tárgyak sokaságából? Bizonyára nem... Ki kell jelölni a mértéket minden tantárgynál, mi csak a tanintézetek helyes vezetése és igazgatása által történhetik... soha sem főgjuk a célt elérhetni, ha... a tanítási szabadságot úgy értelmezhetjük, hogy a tanár a maga tantárgyát a többiektől függetlenül, saját belátása szerint kezelheti...

Végül egy 1887. február 18-án tartott országgyűlési beszédből:

— Én csakugyan nem akarnám, hogy elsatnyuljon a fiatalság, s magam sem szeretem a túlterheltetést. De kénytelen vagyok ismételni, amit már annyiszor mondtam, hogy ott, ahol csakugyan van, tisztán a tanár idézi elő a túlterheltetést. Ha a tanár tapintatos, praktikus eszű ember, és tudja, hogy sok tárggyal kell foglalkoznia a fiatal embernek, és hogy ennél fogva minden tudományt csak bizonyos keretben kell tanítani, akkor nem lesz túlterheltetés...

A szövegeknek ilyen egymásutánja első látásra vagy hallásra bizonyítja azt a gyökeres változást, melyen TREFORT néhány éven belül a kérdés megítélésében átesett. Az álláspont, melyet képvisel, röviden így foglalható össze: A követelmények nagyok: annak a tanulónak, aki célhoz akar érni, sokat kell teljesítenie; ezen a helyzeten változtatni nem lehet és nem kell; ha mégis lehet valamilyen könnyítésre gondolni, akkor ez csak a pedagógustól eredhet, főként abból, hogy nem támaszt túlzott követelményeket a tanulóval szemben.

Kicsit kibővítve és pontokba foglalva így állíthatjuk össze a középiskolai (mert csak erről az iskolatípusról van szó) túlterhelés enyhítésére alkalmasnak ítélt miniszteri tanácsokat:

³ Az idézett részletek TREFORT Ágoston: Beszédek és levelek című kötetéből valók, Budapest, Méhner, 1888. 72., 95. és 225. l.

a) A szülők, akik nem kívánják, hogy gyermekeik klasszikus nyelveket tanuljanak, ne küldjék azokat a gimnáziumba, hanem küldjék reál- vagy polgári iskolákba.

b) Rendkívül gyenge tehetségeket ne küldjenek a gimnáziumba.

c) Legyen a tanerők működése összhangzásban; erről a pedagógiai vezetés — igazgató — gondoskodik.

d) Legyen a vezetés, az oktatás jó kezekben; a tanárok járjanak el tapintattal és pedagógiai bölcsességgel.

e) A szülők és a társadalom ösztönözzék a gyermeket mind nagyobb erőfeszítésre.

Az értékelés céljából kiválasztott második anyagunk dr. AUJESZKY Aladár 1896. július 4-én a II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus keretében a *tanulók szellemi túlterheltségének kérdéséről* megtartott előadása. Az előadás a *testi nevelési és iskolai egészségügyi szakosztály* ülésén hangzott el.

Arra a kérdésre, hogy a tanulók szellemi túlterhelése egyáltalában létezik-e, nem kapunk egyenes feleletet. „A túlterhelést — mondja AUJESZKY — régebben kevesen állították; de sokan tagadták; manap pedig sokan állítják és kevesen tagadják.”⁴

— Én... azt tartom, hogy vannak ugyan iskolák, ahol túlterhelik a tanulókat, akadnak tanárok, akik túlterhelik tanítványaikat, és vannak szellemileg túlterhelt tanulók: de azért egyedül az iskolát és általánosságban minden iskolát vádolni nincs jogunk. Azt hiszem, közelebb járok a valóhoz, ha nem azt mondom, hogy manap minden iskolában általános a szellemi túlterhelés, hanem ha úgy mondom, hogy vannak iskolák, amelyekben van szellemi túlterhelés, és hogy vannak — elég nagy számmal — tanulók, akiken a szellemi túlterhelés következményes jelenségei felismerhetők...

Azoknak az eszmecseréknek, nyilatkozatoknak, vizsgálati eredményeknek az alapján, melyek az Országos Közegészségügyi Egyesületben, az országgyűlés közoktatási bizottságában, a Közoktatási Tanács egy külön bizottságának jelentésében kerültek nyilvánosságra, úgy látszik, hogy főleg a középiskolák és a velük rokon polgári és kereskedelmi iskolák ellen merülnek fel panaszok; a Közoktatási Tanács külön bizottsága a reáliskolát jelöli meg mint olyant, amelynek tanulói a leginkább ki vannak téve a túlterhelésnek, mert kevés a szabad délutánjuk, sok rajzot kell otthon készíteniük stb.

Említést tesz azonban AUJESZKY arról is, hogy a szellemi túlterhelés jelenségeit azért tapasztalják csupán a középiskolák tanulóin, mert főleg ezeket vizsgálják. Utal a népnevelők budapesti egyesületének egy memorandumára, amelyben kifejtik, hogy az elemi iskolai tanulókat túlterheli a mai tanterv a részletekre kiterjedő tanításával... Megemlíti, hogy az elmúlt évben egy budapesti tanítónőképző intézetben a heti tanítási idő 34 óra volt, de némely növendék a nem kötelező tárgyakkal együtt 42 órát is hallgatott, és a hét egyik napjára 9 tanítási óra esett, igaz, hogy az ének és kézimunka beszámításával...

Azokat az egészségi károkat, melyeket az orvosok a szellemi túlterhelésből eredőknek tartanak, és amelyekből a tanulók szellemi túlterhelésére következtetnek, az előadás két csoportban adja meg: az első az *idegesség* (neuras-

⁴ A II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszus Naplója. Szerk. NAGY László, BEKE Manó, KOVÁCS János, HAJÓS Mihály. Budapest, a Kongresszus végrehajtó bizottsága kiadása, 1898. I. 433. laptól.

thenia: ingerlékenység, a munkában való gyors kifáradás, friss fogékonyság hiánya, bágyadság, álmatlanság, fejfájás, neuralgiák, emésztési zavarok stb.), a második a *szegényvérűség*: az ideges gyermekek jó része szegényvérű.

Jól látja azonban az előadó, hogy az ideges vagy szegényvérű gyermekek nagy száma nem írható minden további nélkül a túlterhelés rovására!

— Ne feledjük, hogy az idegességnek sok egyéb okai is lehetnek. Hány tanuló lesz pl. ideges otthon, szüleinek hibás nevelési rendszere folytán, hány tanulót tesz idegessé környezete idegessége, hányat a szeszes italok korai élvezete, és hány van, aki örökölte az idegességet vagy legalább az ideges diszpozíciót! Hogy azután ezek még mérsékelt szellemi munka mellett is, különösen ha kellő testmozgást nem végeznek, könnyen megkapják az idegesség súlyosabb alakjait; nem csodálható... a tanulók nagy számánál találhatók ideges szimptómák, de azért e számadatokat úgy odaállítani, hogy azok a tanulóknak csupán csak szellemi túlterheléséből eredő idegességét bizonyítsák, nincs jogunk... Azért az ilyenmű vizsgálatoknál leghelyesebb az az eljárás, mely figyelembe veszi azt is, hogy hány tanulóknak van ideges diszpozíciója és ezek közül hány ideges, továbbá hogy a nem ideges diszpozíciójúak közül hány szenved idegességben?

Ilyen vizsgálatként említi SCHUSCHNY H. 1894-ben az V. kerületi főreáliskolában végzett vizsgálatát. Itt a 205 tanuló közül 52,6% bizonyult idegesnek, mégpedig az alsó négy osztályban 46,4%, a felső négyben 57%. Diszpozíció nélkül volt ideges az alsó négy osztályban 6,9%, a felső négyben 15,9%, míg diszpozícióval ideges az alsóban 39,5%, a felsőben 41,4%.

Talán joggal lehet kiemelni ebből az előadásból éppen ezt a részletet, mely a *tanulók egészségi vizsgálatának szükségességét* hangsúlyozza a túlterhelés tüneteinek felismerésére, és azt a tudományos lelkiismeretességet, mellyel a túlterhelést mint kiváltó okot az egyéb ható tényezőktől el kívánja különíteni.

A túlterhelés okai közül a következők szerepelnek az előadásban:

A *tanulandó anyag* nagy sokasága: a fővárosi elemi iskolák harmadik és negyedik osztályában például a nyelvtanból annyira tanítják a 9–10 éves gyermeket, amit a középiskola első és második osztályában is még nehezen ért meg; a vallástanból filozófiai fogalmakat, nehéz definíciókat tömnek beléje; a földrajzból nagy mennyiségét kell bemaagolnia a különféle, nagyrészt idegen neveknek stb. A középiskolában is egyes tárgyakból sokkal többet tanítanak, mint amennyi szükséges volna az általános műveltséghez.

A *tankönyv*: nem minden tankönyv felel meg annak a kívánságnak, hogy tárgyát a tanuló korához mértén, könnyen megérthetően adja elő...

Az *iskolában töltött munkaidő* sokszor több, mint amennyi kívánatos lenne.

Az *otthonra feladott lecke*, jegyzetek, rajzok, térképek készítése sokszor a büntetésből feladott írnivalók, a vizsgák közeledtével az ismétlések is túlterhelhetik a gyermeket.

A *tanítási módszer* némely iskolában hathatósan előmozdítja a túlterhelést: a tanárnak az előszabott anyagot el kell végeznie, a tanulókat ki kell kérdeznie, hogy osztályzatukat megállapítsa; sok a túlszűfolt iskola, ahol különösen a harmad végén a feleltetés miatt nem akad annyi ideje a tanárnak, hogy tárgyát eléggé elmagyarázza.

Hátrányos lehet a *szaktanítás* is: a legtöbb tanár a maga tárgyát tartja a legfontosabbnak, túl részletesen iparkodik azt elsajátíttatni; megtörténik, hogy ugyanazon npra több tanár ad fel több leckét.

A *szülők* túlzott igényei: az iskolaszabta munkát különórákkal súlyosbítják.

Az *iskolák túlszűfolttsága*: egy osztályban 35 tanulónál nem kellene többet együtt tanítani.

A *testi nevelés elhanyagolása*.

A túlterhelés megszüntetésére vagy enyhítésére alkalmas intézkedések ezek alapján a testi nevelés javítása, a tanterv — mérsékelt — revíziója, a középiskola alsó osztályaiban a szakosítás megszüntetése, a nyelvek tanításánál az osztályok kettéosztása, az osztálylétszám csökkentése, a tanítási módszer javítása és egységesebbé tétele, a tankönyvek revíziója, a tanulási munkaidő csökkentése, az otthonra feladott leckék szűkebbre szabása, a szülőktől a gyermekekre rakott különórák kiiktatása.

Az elfogadott határozati javaslat szövege:

— A szellemi túlterhelés ellensúlyozására szükséges volna, hogy nagyobb gond fordítottassék a tanuló teste fejlesztésére; ajánlatos volna a tantervek revíziója, egységes módszer a tanításban, mely megkönnyítené a tanulást; végre kívánatos volna, hogy a szülők is kevesebb melléktárggyal foglalkoztassák gyermekeiket odahaza, hanem e helyett több gondot fordítanak testi nevelésükre. Az iskolában szükséges legalább heti 3 óra tornázásra és hetenként egy fél délután játékra.

Több, mint 30 év múlva szól hozzá a problémához KORNIS Gyula mint vallás- és közoktatásügyi államtitkár. A már felsorolt, túlterhelést előidéző tényezők szinte maradék nélkül továbbhatnak, sőt egyes területeken jelentékenyen súlyosbodtak.

— Hová fejlődött — kiált fel előadása bevezetésében KORNIS — a fizika, kémia, biológia, ásvány- és földtan egy század alatt! Legelemibb igazságaik is kötetekre rúgnak. Azok a technikai vívmányok, amelyek elméleti tételeik gyakorlati alkalmazásából folynak, egész emberi életünket teljesen átalakították s a Föld arculatát keresztül-kasul átformálták. A szellemi tudományok a *globus intellectualis* másik felén ugyancsak lépést tartottak. A történet- és társadalomtudományok részletkutatásainak anyaga óriási mértékben felszaporodott. Mennyit kell tudnia a modern művelt embernek az emberiség és nemzete múltjából, hogy történeti tudatossággal illeszkedjék bele a jelen fejlődésébe; s mennyire kell ismernie a társadalom szerkezetét, politikai, jogi és gazdasági típusait, hogy a társadalmi haladás tudatos erőpontjává váljék. Mennyi igénnyel lép fel a mai magasabb műveltségű emberrel szemben a világot vezető nemzetek gyorsan fejlődő nagyszerű irodalma és művészete! Az antik klasszikus irodalom mellé, amelynek mint ősforrásnak ismeretéről le nem mondhatunk, egy sereg hasonló modern nemzeti irodalom lépett. Ezek klasszikus becsű alkotásainak ismerete is a mai ember természetes becsvágya. A modern irodalmaknak kulcsa elsősorban a német, francia, angol és olasz nyelv, melyek közül legalább kettőnek ismeretét és készségét a gyakorlati élet is megköveteli. De mikor szerez még ezeken kívül a mai művelt ifjú fogékonyságot a képzőművészeti remekek élvezésére? Mikor gyakorolja magát a zenében és a sport különféle neveiben, amelyek a mai életben és művelt emberré nevelésben most ugyanakkora szerepet kezdenek betölteni, mint a görögök kultúrájában?

A tanulmányt természetesen nem ezért a szónokias — és jellemző — bevezetésért iktattuk be történeti visszatekintésünkbe. Tartalmazza egy orszá-

gós felmérés értékelését, és hivatalosan megtörténik benne a gyermek és a felnőtt munkaidejének azóta annyiszor elvégzett egybevetése.

Az említett vizsgálatot a 16 229/1928. VKM rendelet írta elő. A középiskoláknak egy meghatározott időn belül szülői értekezletet kellett tartaniuk a túlterhelés kérdéséről. Az igazgatók előzetesen felszólították a szülőket, hogy huzamosabb időn (2—3 héten) át figyeljék meg, hogy átlagosan mennyi időt kell gyermeküknek fordítania az otthoni tanulnivalók (beleértve az írásbeli dolgozatokat, rajzot, feladatmegoldást, preparációt, térképrajzolást, könyvnelkülit stb.) elvégzésére, és hogy feleljenek arra a kérdésre, hogy naponként hány órát vesznek igénybe a magánfoglalkozások (tehát az olyan tanulmányok, melyeket a szülők fontosnak ítélnek, de amelyeket az iskola nem tud nyújtani). A szülőknek lehetőleg írásban kellett megfigyeléseik eredményét benyújtaniuk. Ezekből a szülői jelentésekből az igazgatóknak 4—5 figyelemre méltót ki kellett választaniuk, és a szülői értekezletről felvett jegyzőkönyvvel együtt be kellett küldeniük a minisztériumnak. A kiválasztásnál tekintettel kellett lenni arra, hogy a jelentések mind jeles, mind közepes, mind gyenge tanulók adatait tartalmazzák.

A nyilvánvalóan tipikusként tekintett három középiskola tanulóinak otthoni előkészülési ideje a következőképpen alakult:

Az iskola	A tanulók %-os megoszlása a napi otthoni előkészülés alapján								
	1 órát	1½ órát	2 órát	2½ órát	3 órát	3½ órát	4 órát	5 órát	6 órát
	tanul								
Vidéki gimnázium	—	—	8	—	23		35	26	8
Vidéki reál		2		15		75		8	
Áll. leánylíceum	1,6	3,7	7,8	17	21	19	8	21	

Az adatok azt mutatják, hogy a középiskolai tanulóknak jóval több, mint a fele (túlnyomóan a felső osztályosok) naponként 3—4 óra alatt készülnek el iskolai kötelező feladataikkal, nem kicsi hányad pedig túlmegy a napi 4 órán.

Egy konkrét tanulóra alkalmazva a nyert adatokat, a következő napi megterhelés tekinthető átlagosnak (a VII. osztályban):

Az iskolai heti délelőtti órák száma (az egészségtannal együtt):..... 32
Heti délutáni 2—2 óra ének, zene, önképzőkör, sportkör..... 8
Otthoni előkészülés (3—4 órát számítva, nagyjában) 20

Ebben a 60 órában nem szerepel a gyorsírás, élő idegen nyelvek külön való tanulása vagy gyakorlása, a zenei gyakorlás, a tánc, az iskolán kívüli sportolás; hiányzik belőle a cserkészlet, a játékdélután, a — ritka — iskolai műhelymunka, az ifj. Vöröskereszt, az egyházi célú körökben folytatott tevékenység, a sokféle versenyre és ünnepélyre való előkészülés, melyek közül egyik vagy másik gyakran tartósan lefoglalja a tanuló egész délutánját.

— Mindennap átlag 10 óráig dolgozik a 16—17 éves ifjú ugyanakkor, amikor a felnőtt fizikai munkás munkaideje napi 8 óra, vagy a hivatalnok apáé napi 6 óra. Természetesen nagy különbség van a munka tempója és

fárasztó hatása szempontjából a tanulók között tehetségük és lelki típusuk szerint. A tehetséges, gyors felfogású és érdeklődésű gyermek viszonylag könnyűszerrel végzi ugyanazt a munkát, amely a szerényebb képességű, de szorgalmas és becsvágyó tanulónak roppant fáradságába és minden idejét lefoglaló erőfeszítésébe kerül. A hanyag és lelkiismeretlen tanuló persze könnyen megoldja a túlterhelés problémáját...

Lényegében ez a vizsgálati anyag elemzéséből levont általános tanulság.

Meg kell azonban jegyezni, hogy — miként előző két anyagunkból is kiolvasható volt — a közvélemény és a pedagógusok felfogása is eltérő a kérdés megítélésében. A közvéleményt kifejezik ennél a vizsgálatnál a szülők: a felszólalások egy része nem ismer túlterhelést. „Számos szülő azt hánytorgatja, hogy fiaik ma kevesebb leckét kapnak, mint valamikor ők gyermekkorukban... Az egyik szülő valamely dunántúli városban arra kéri a tanári testületet, hogy még több házi feladatot adjon, nehogy a fiai csatangoljanak.” A másik csoport súlyosan megterheltenek érzi fiait, szívszaggató módon jellemzi kora reggeltől késő estig való szakadatlan elfoglaltságukat... Az eltérő pedagógusi megítélések pedig megtalálhatók ennek az időnek szakirodalmában. Az első felfogást BESSENYEI Lajos hangoztatja: „...látom, hogy ifjúságunk — mindig az átlagos és közepes tehetségűeket, amilyen legtöbb van, kell alapul venni — alig-alig bír megbírkózni a ránehezedő feladatok megoldásával; ideges, sápadt, véznatestű lesz, mire az érettségit leteszi, és hallom a szülőknek sok-sok jogos és okos kifakadását a mai iskolai rendszer ellen...”⁵ A második WALDAFFEL Jánosnál fejeződik ki a leghatározottabban: „Túlterhelés a magyar középiskolában nincs. Egyes esetekből nem lehet ítélni. A túlterhelés kérdésének felvetésével mindig a kultúra gyászos korszakaiban szokták a szülők, diákok és a társadalom széles rétegeit izgatni”.⁶

Az iskolai túlterhelésnek KORNIS által felsorolt okai a következők:

1. A *tantervek*: „Tanterveinkből gondos átvizsgálással ki kell iktatnunk mindent, ami az egyes iskolatípusok céljával nincsen szoros összhangban. Másrészt figyelembe kell vennünk, hogy a tanterv csak az anyag felsorolása: ugyanazt az anyagot lehet igen tüzetesen és a részletekbe elmerülő módon, de lehet csak a lényegre szorítkozva röviden is tárgyalni. A tanterveknek erről a didaktikai rugalmasságáról sokszor hajlandók vagyunk megfeleldkezni...” Konkrétan azonban az előadás a probléma nagyságához viszonyítva igen lényegtelen néhány módosítást javasol. A tanterveknek szentelt részben van szó arról, hogy „a középiskola a maga *szaktanári rendszerével* egészen új világ, amely a házi elfoglaltság szempontjából is egyszerre jelentékeny igénnyel lép fel...” Az átmenet megteremtése érdekében javasolja, hogy a latin illetőleg a német nyelv óráit október közepéig a magyar nyelvtan alapos begyakorlására fordítsák. Ez a másfél hónap lenne az az út, amely a népiskola és a középiskola sokszor hánytorgatott „szakadékat” áthidalná...

2. A *tankönyvek*: nehezek, nem a tanulók színvonalához mértek, sokszor terjengős és túlságosan részletező a stílusuk.

3. Az *órarend*: egyes tárgyak napi beosztásának egyenlőtlensége; a döntő csakis a tanulmányi szempont és nem a tanerők személyeskívánsága lehet.

⁵ BESSENYEI Lajos: A tanulók túlterhelése. Debrecen, Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadóvállalat Rt. 1928.

⁶ OKTE-közlöny, 1927—28. évf. 289—91. l.

4. A *tanulmányi idő* (az osztálynaplókban kimutatott órák száma) *kevesebb*, mint régebben: a nyári vakáció meghosszabbítása „néhány fürdőző család kedvéért”, a kötelező film, a mind több megemlékezés, az utolsó órának a helyettesítés hiánya miatt való elengedése, az ifjúságnak az ünnepélyes fogadtatásokra való kirándulása, az iskolai ünnepélyek számának növekedése az összegezve jelentékeny óraelmaradások oka.

5. *Egyes tanárok túlzott követelése.*

6. *Az osztályok túlszűfolttsága*: 54-esnél magasabb osztálylétszám 59 állami és 112 nem állami középiskolában volt.

7. *A délutáni iskolai és a szülők által a gyermekekre rakott otthoni külön-órák.*

Ha egybevetjük a felsorolt tényezőket az előző anyagban meglevőkkel, akkor egyetlen új elemet találunk benne, a jelentékenynek látszó óraelmaradások hatását.

A túlterhelés enyhítésére tett javaslatok nem terjednek túl az említett okok lehető felismerésén, következményeik elhárítására való törekvést próbálva kiváltani. Az egyetlen új kívánság az, hogy a tanulókat — főképp az alsó osztályokban — a tanár többször figyelmeztesse a *gazdaságos tanulás technikájára*: hogyan kell értelmesen tanulni, miképpen kell az anyagot részekre osztani, hogyan kell egy olvasmány tartalmát átgondolni s kivonatolni, miképp kell a szótárt használni stb.

Mint megemlített lehetőségek („a gazdag országokban”), de nem mint javaslatok szerepelnek a tanulók tehetségük alapján való csoportosítása, a tantárgyaknak már 14 éves korban való szabad választása.

KORNIS nem hagy kétséget az iránt, hogy a baj igazi, gyökeres okát abban látja, hogy „boldog-boldogtalan a középiskolába tódul, olyan gyermek-tömegek, amelyeknek képességei nincsenek összhangban azokkal a komoly és jogos követelményekkel, amelyeket Európaszerte a *középiskola* névre méltó intézetek támasztanak. A középiskola feladata az ifjúságnak a főiskolára, a tudományos pályákra s nem egyenest a gyakorlati életre való előkészítése... Aki persze nem középiskolába való, az végig csak kinlódik benne, túlterhelésről panaszkodik s szülőinek jajszavától visszhangzik a társadalom, aminek az iskolára visszaható eredménye a színvonal leszállítása s a túlzott kímélet...”

A középiskolának ez a társadalmilag is biztosított kiváltság teszi értethetővé, hogy KORNIS figyelme más iskolatípusra ki sem terjed, és hogy beszámolója alig több elméleti fejtegetésnél. Egy szelekciót végző iskolának rendeltetésénél fogva túlterhelőnek kell lennie tanulói egy tetemes része számára.

Előzetes szándékunknak megfelelően itt meg is szakítjuk a probléma múltjával való további foglalkozást. Megmutattuk, hogy — legalább is hazai viszonyaink között — főként a középiskolás tanulók túlzott megterhelése vonta magára időről-időre az illetékes tényezők figyelmét; sikerült olyan dokumentumokat egybevetnünk, melyekben — bár sok jelenséget előidéző okaikkal együtt intézkedési joggal felruházott személyek ismernek fel, és javaslatokat is ők tesznek — kevés változással súlyosbodva térnek vissza az összes nehézségek. Az azonban, hogy mi vetett gátat a szükségesnek felismert és lehetséges javításoknak, csak feltevészerűen állapítható meg az anyagból. Az egyik bizonyosan az, hogy nem látták a problémát olyan általánosnak és súlyosnak, mint ahogy szóban kifejezésre juttatják; a másikat talán abban a pedagógiai felfogásban lehet megadni, mely szerint a mind nagyobb folytonos erőfeszítés a feltétele a műveltséghez elengedhetetlen

ismeretanyag megszerzésének éppen úgy, mint az ember formálódásának; a művelődéspolitikai irányítói képtelenek voltak ezen a téren annak a mértéknek a megszabására, melyet a tények mind határozottabban kirajoltak: minthogy ragaszkodtak az iskola eddigi vélt eredményéhez, a meglevőhöz, az orvosi vagy lélektani tényanyagot sem értékelték érdemének megfelelően: figyelembevételük a változás kockázatát rejtette magában. Egyértelmű és minden esetben elmarasztaló ítélet — mint ahogy a lafontaine-e állatmesék is szinte azonos fordulattal hárítják a bajt a leggyengébbre — a pedagógus részességét emeli ki, amit természetesen csak esetenként, az egész pedagógiai helyzet elemzése alapján lehetne megtenni. Ezt az egyszerűsítést később is — még 1954-ben is — megtaláljuk: „A tanári előkészítő munka oldja meg a túlterhelés problémáját... Az iskolás gyermek mindennapi életében is — mint korábban — fontos a *külső sztereotíp rend szigorú betartása*. A sztereotíp rend középpontjában a házi feladatnak kell állnia. Ehhez igazodik minden: a társadalmi munka, a szórakozás, az olvasás. A munka megszervezésén, tanári előkészítésén múlik az, hogy a tanulónak mennyi ideje marad a társadalmi munkára, szórakozásra stb. stb.”⁷ A szövegben vannak fenntartások is (pl. ha az iskola figyelembe veszi a gyermekek megterhelésének életkorokhoz szabott normáját stb.), ezek azonban úgy szerepelnek, mintha a valóságban adottak lennének, így — talán a szerzők szándéka ellenére — a pedagógus válik a maximalizmus és túlterhelés egyedüli előidézőjévé.

2. TÉNYEKET FELTÁRÓ ÉS AZOK ELTÉRŐ ÉRTÉKELÉSÉT JELLEMZŐ KÜLFÖLDI KÖZLÉSEKBŐL

Vizsgálatunk második — még mindig bevezető — részét az előzőével egyező célból végeztük; néhány eredményét úgy kíséreljük meg összefoglalni, hogy a kitekintés egyrészt alkalmas legyen annak megmutatására, mennyire *általánosak* a köznevelés történetének egy szakaszában a tanulók túlzott megterhelésére vonatkozó megállapítások; másrészt hogy minél több olyan *új elemet* hozzon felszínre, melyek eligazítóak lehetnek a feladatok összeállításánál vagy a megoldások keresésénél.

Két fejezetünket O. WILLMANNNAK a XIX. század második felét és a XX. század elejét jellemző soraival kapcsoljuk össze. Idézett munkájának befejező, a „modern oktatásügy” értékelésének szentelt fejezetéből valók:

— Az iskola — írja — a tanuló idejét és erejét annyira igénybe veszi, hogy teljesen jogosultnak kell mondani azokat a panaszokat, hogy a gyermek nem is ér rá igazi családi életet élni, nem is szólva arról, hogy a család érvényre juttassa a saját egyéni befolyását, amelyet pedig intellektuális téren is ki kell fejtenie. A modern művelődésügy... gazdag tananyaga kielégíti a szellemi szükségleteket, még mielőtt azok egyéni érdeklődéssé vagy tudásvágygá fokozódhatnának. A tanuló a kötelességszerű iskolai munka miatt csak későn jut ahhoz, hogy kedve és ízlése szerint válassza meg tanulmányait, ha ugyan az ilyen egyéni ízlés kifejlődik. Művelődésügyünk minden téren beható tanulást indít meg, azonban elősegíti azt, hogy a szokás, a jövőendő haszon vagy a legjobb esetben a kötelességérzés legyenek a tanulás vezető motívumai,

⁷ VINCZE László és Flóra: A gyermek fejlődésének és nevelésének kérdései. Budapest, Tankönyvkiadó, 1954. 144. laptól.

melyekkel szemben a spontán és az egyéni művelődési ösztönök háttérbe szorulnak. Művelődésügyünk szervezetében sok minden talál helyet, azonban a szellemi gyarapodás összes tényezőit mégsem öleli fel, hanem míg némelyeket kifejtészt, másokat megbénít...⁸

Ennek a megállapításnak nem a mondanivalója a fontos a mi szempontunkból, hanem annak a benne rejlő ténynek a kifejtése, hogy az iskola a tanuló minden erejét és szellemi teljesítőkéességét a végsőkéig igénybe veszi. Az iskoláról, az intézményesen szervezett köznevelésről van itt szó elsősorban, mely sokszor ellentétbe látszik kerülni azzal a pedagógiával is, melyet egyébként irányadónak tekint. Talán elég itt két olyan különböző nevelési környezetben tevékenykedő, más-más világszemléletű és társadalmi felfogású személyiségre utalni, mint a munkára nevelésnek egyébként olyan nagy jelentőséget tulajdonító K. D. USINSZKIJ és a mi régi iskolázásunkra is nagy hatást gyakorolt HERBART.

USINSZKIJ az elemi iskolás gyermek iskolai tanulmányait a következőképpen véli szabályozhatónak:

— Ami a tanítás tartamát illeti, az első időkben érjük be délelőtt egy órával és délután egy félórával. A következő évben délelőtt fél-másfél órával, délután pedig egy órával toldhatjuk meg a tanítási időt; a továbbiakban délelőtt két órát irányozhatunk elő, viszont kilencéves korig a napi foglalkozások időtartama semmiképpen se haladhatja meg a három órát. Eleinte minden félóra után, később meg minden óra után engedélyezzünk teljes pihenőt a gyermekeknek... Ebben a korban határozottan ártalmas dolog leckéket feladni a gyermekeknek; és csupán a gyermek életének tizedik évében, sőt még akkor is csak az előző évek alapos előkészítő oktató munkája után adhatunk fel röviden leckéket... Nagyot tévedünk, ha azt hisszük, hogy az iskolás korú gyermek egész életét lefoglalhatja az iskola... Az iskolának nincs joga számára idegen területre behatolni, és leckéivel akadályozni az ember más nevelőit, a természetet és az életet... Ekként tehát az elemi oktatásban a gyermekeknek minden leckéjüket az osztályban, a tanítók felügyelete alatt és irányításával kell elvégezniük; a tanítók pedig előbb tanítsák meg a gyermekeket tanulni, és csak azután bízzák rá ezt a munkát...⁹

HERBARTnak a nagyobb fiúk számára ajánlott napirendje is visszatart a túlterhelő foglalkozásoktól. A tanítási órákat — melyeknek száma korántsem éri el a jelenlegit — úgy kívánja a délelőtti folyamán elhelyezni, hogy az első két óra után hosszabb szünet következze, ugyanilyen a harmadik óra után is, *ha negyedik még van*. Int a házfeladatokkal való megterhelés ellen, különösen az olyan házi feladatot kifogásolja, melyet azért adnak, hogy a segítségükkel kössék le a növekedő ember idejét a hiányzó otthoni házi felügyelet pótlására. A gyermek és ifjú egészséges életörömét meg kell hagyni, tanulmányait az erőkkel összhangban kell megszabni.¹⁰

Tartózkodtunk és tartózkodunk attól, hogy tárgyalásunk jelenlegi szakaszában valamilyen tekintetben *avant-gardista* pedagógusok érveléséből merítsünk, vagy hogy az iskolától többé-kevésbé távolálló tényezőket — orvosokat, pszichológusokat — szolgáltassunk meg: így válik kézzelfoghatóvá,

⁸ WILLMANN, Otto: Didaktika stb. I. k., a Kat. Középiszkolai Tanáregyesület kiadása, 1917. 355. l.

⁹ USINSZKIJ, K. D.: Az oktatás kérdései. Budapest, Tankönyvkiadó, 1958. 379. l.

¹⁰ HERBART: Pedagógiai előadások vázlata. Budapest, a *Kisdednevelés* kiad. 1932. 76. l.

mekkora az ellenállása a fokozatosan és szervesen kialakuló iskolai gyakorlatnak még saját pedagógiája kialakítóinak nézeteivel szemben is. . . Azt azonban határozottan láthatóvá kívánjuk tenni, hogy a már kialakult gyakorlatnak elszánt védői tájékozott pedagógusok között is akadnak; ilyenkor a vitában — mely a meglevő rendszer védelme általában — és a döntéstől való visszariadásban nem annyira a védett régi rend teljesítménye, mint inkább az ellene felvonultatott bizonyító anyag hiányossága vagy gyengesége a védekezés fegyvere.

Egy ilyen tanulmányt elemzünk a következőkben, mivel nagy bőségben tartalmazza az iskolás tanulók megterhelésével kapcsolatos nemzetközi vitaanyag érveit és ellenérveit. Közben olyan adatokat is felhasznál, melyek összehasonlítás szempontjából lehetnek nagyon hasznosak.

Ismeretes, hogy a múlt század vége óta a párizsi egyetem orvosi fakultása és francia orvosi körök sok kifogást támasztanak a francia köznevelés gyakorlatának egyes mozzanataira ellen: különösen súlyosnak ítélik a tanulók túlterhelését. Minthogy tanulmányunk szerzője, Jean *Château* az orvosi véleményekkel szemben védi „a nevelők rendjét” és az érvényben levő iskolai pedagógiát, összeállítása tartalmazza mindazt, amit történeti áttekintésünkhöz meg hozzá kívántunk tenni.¹¹

Az első probléma, amellyel foglalkozik, a *tanuló iskolai munkájának természete*: annak a nálunk előbb már szerepelt érvelésnek a kritikája, mely tarthatatlannak mutatja ki a tanuló iskolai megterhelését, mivel ez jelentékenyen felülmúlja a felnőttét.

CHÂTEAU — aki a bordeaux-i egyetem bölcsészeti karának a tanára — a *gyermeki figyelem* és a *gyermeki munka* természetére vonatkozó kérdéseket vet fel először. Ezeknek a fogalmaknak az elemzését az iskolában kell elvégezni; és akkor a figyelemnek és a munkának sokféle szintjét, fajtáját kell megkülönböztetni. A nagy anyagnak sok tárgyból egymás után végzett „magolás”-a, melyet a fejet teletömő tanítás kényszerít a tanulóra és az óvodák nevelő játékaik között igen sok árnyalat van; ugyanígy nagy eltérések vannak a versenyvizsgára való felkészülés munkálatai és egyes jól vezetett osztályok irányított tevékenységei között.

Már ebből kiindulva sem lát jogosnak és figyelembevehetőnek semmiféle érvelést, amelynek alapja a *gyermek és a felnőtt dolgozó munkaidejének egybevetése*. Összeadni a középiskolai tanuló iskolában töltött heti 23 óráját és az átlagosan heti 30 órás otthoni előkészülést, és hangulatot kelteni azzal, hogy az így nyert 53 óra jóval fölötte van „az öntudatos és szervezett munkások 40 órájának” (így!), azt feltételezi, hogy csak egyféle munka van, hogy az iskolai munka és az üzemi munka azonos, hogy a kényszerű napi felnőtt munka és az iskolai tevékenység között, amely „félúton van a játék és a valóságos munka között”, nem vesszük észre a következményekben is szükség-szerűen jelentkező különbségeket. De még akkor is, ha az iskolai munka hagyományos mintáit vesszük alapul, akkor sem találjuk meg bennük az üzemi munkások szakadatlan igénybevételét. Nemcsak azért, mert gyakran szakítja meg a siker öröme, egy befejezett munkán érzett meglegedés érzése, hanem azért is, mert az idő és az anyag nem szabályozza olyan kérlelhetetlenül, mint az üzemek dolgozóinak tevékenységét. Az iskolában van idő; a feladatot nem kell rövidre szabott tartamon belül befejezni, a lassú természetűek is

¹¹ CHÂTEAU, Jean: *École et Éducation*. Paris, Vrin, 1957. 169. laptól.

eljuthatnak a végére; a tanuló tévedhet nagyobb kockázat nélkül, újból kezdheti, az elkövetett hibát kitörölheti vagy áthúzhatja, amit a gépi munka nem tesz lehetővé; és az iskolai munka nem a munkás lankadatlan figyelme, akinek órákon keresztül kell egy eredményes tevékenységet ellenőriznie, és aki gyakran álltában eszik a gépe mellett. . . Itt a munkát szakaszokra osztják, melyek ritkán terjednek túl 50 percen, és ezen az 50 percen belül is gyakoriak a tevékenységbeli változások, és a szórakozás sem hiányzik soha. Az osztály légköre nem a műhelyé: az ember elnézegetheti a térképeket a falon, kitekinthet az ablakon át a kertbe, pihenhet, míg más felel még akkor is, ha időről időre ellenőrzik a figyelését és bevonják a hibák javításába. Az ilyen tevékenységekben mindig marad valami szabadság, valami játék, mivel sem az értékes nyersanyag, sem az idő nem diktál. . .

A gyermek és a felnőtt igénybevételének a hivatási munkaidő alapján való egybevetése egyéb tekintetben is félrevezető:

Az érett ember munkanapja nem végződik a hivatási munka óráinak letöltése után; másféle felelősségei is vannak, családjá, lakása, kertje, otthoni munkája, társadalmi kötelességei; képtelenség tehát úgy eljárni, hogy a napi 24 órából egyszerűen levonjuk a hivatási munka idejét, és azt állítjuk, hogy a többi a pihenése, az alvásé. . . „Semmibe sem vesszük azt, hogy a gyermek nem ismeri ezeket a felelősségeket? Semmibe sem vesszük a gyermeknek azt a lehetőségét, hogy játszhatik munkája után? Mondhatjuk-e, hogy a felnőtt többet játszhatik, mint a gyermek? Az átlagos gyermek feladata iskolai munkájára korlátozódik; rendszeres felelősségei nagyon kicsik a felnőttéhez viszonyítva. . .”

A következőkben olyan számítások eredményét mutatja be, melyek azt bizonyítják, hogy a francia tanulónak nagyjában 33 héten át összesen 163 munkanapja van, 33 napja csak félig van megterhelve; 170 napja szünidő.

A túlterhelés előidéző okainak elemzésénél az alábbiakra tér ki: .

A *tantervek túlszűfolttsága*: Előrehaladott életkorban levő embert gyakran meglepik az ő tanulóévei alatt ismeretlen tárgyak vagy tárgyrészek. . . Alapos és pontos egybevetés azonban bebizonyítja, hogy a tantervek terjedelme alig változott. Az emberek nem veszik észre azt, ami elmaradt: a matematika bővült, az egyik osztályban, szűkült a másikban, a formális logika egészen eltűnt. . .

A túlterhelés okának tekinthető azonban az, hogy *csökkent* a változatlan mennyiségű anyag *alapos feldolgozásának lehetősége az iskolai év megrövidülése* miatt. Az előbb említett 163 munkanappal szemben 1902-ben 192 volt a teljes munkanapok száma. Az okok: új ünnepek, a nagy vakáció meghosszabbítása, a vizsgaidőszakban a pedagógusok igénybevétele, nem is számítva az iskolai előadásokat, ünnepélyeket, versenyeket stb., melyek az iskolai munkaidőt rövidítik, és nem számítva azt, hogy a hétvége mindinkább kiveszi a szombat délutánt az otthoni előkészülés idejéből.

A *házi feladatok* átlagos időtartamára vonatkozóan nem kapunk egységes képet. Az a már említett adat, mely szerint a tanuló nem iskolában végzett tanulmányi munkája 30 óra hetenként, hat napra elosztva napi 5 órát ad, nincs azonban utalás arra, hogy mi foglaltatik benne ebben az időben. Más felmérések ennél kisebb megterhelést (napi 2—3 óra) állapítanak meg. A házi-feladatok indoklása: Olyan korban, melyben helyesen értékelik az aktív módszerek és az önálló munka fontosságát, nem lehet elfelejteni, hogy a tanuló iskolán kívül végzett munkái a javát adják annak a személyes erőfeszítésnek,

amellyel feldolgozza és a magáévá teszi az óra alatt tárgyalt leckék lényegét. Ha lekicsinyeljük ennek az alkalmazási és gyakorlási tevékenységnek a fontosságát a tanítási órá vagy a tankönyv egyszerű tényközlésével szemben, akkor olyan pedagógiának adunk helyt, melyben az ismeret vagy tudás mellett elvész a tanítás alakító, műveltséghez vezető jellege. A pedagógusnak természetesen ismernie kell a tanuló otthoni munkakörülményeit, és meg kell kísérelnie javítani ezeken, ha nem megfelelők. Találunk a tanulmányban hivatkozást egy ankétára, amelynek eredménye azt mutatja, hogy a megkérdezett 6000 szülő 74%-a ellene van a házfeladatok csökkentésének.

A túlterhelés iskolai okai között megtaláljuk — mint eddig mindenütt — az osztályok zsúfoltságát, a pedagógusok nem elég gondos kiválasztását és képzését, a tanítás korai szakosítását és túl sok pedagógus között való megosztását, az egyéni különbségek elhanyagolását és azt, hogy a tanulók lehetőség esetén sem választják mindig a nekik való iskolatípust vagy tagozatot, a vizsgákat.

Annak, hogy a mai gyermek idegesebb, mint a régi, sok, az iskolától független oka is van: ilyenek az anyai gondozás sokszor korai megszűnése, a családi- és házirend hiánya, a nagy vakációk nem megfelelő időtöltései, a mozi, a gyermeket felzaklató újságok, az üzleti propaganda és reklám, a pedagógiai szemlélet hiánya a felnőttek életvezetésében, a pedagógus társadalmi tekintélyének csökkenése...

Nincs meglepő abban, hogy CHÂTEAU óvatosságra int a túlterhelés miatt az iskola ellen vezetett háború megítélésében: nehogy részességet vállaljunk az erőfeszítés és az emberi ellen vezetett kereszteshadjáratban...

3. ISKOLÁS TANULÓINK MEGTERHELÉSÉNEK VIZSGÁLATA

A) A vizsgálatot megelőző anyaggyűjtés

Az a körülmény, hogy — reményünk szerint — kezdő vizsgálatunk az iskolás tanulók megterhelésének mértékére kíván fényt deríteni, ahol lehet, egésznapos munkájukat tekintetbe véve, és így következtetéseket anyagunkból csak ezen a körön belül vonhatunk le, szükségessé tette, hogy részben az előbb elemzett nyilatkozatok és tanulmányok alapján, részben kiegészítő anyag felhasználásával egybefoglaljuk a túlterheléssel összefüggésben feltárt tényeket, megállapított okokat, ajánlott vagy megkísérelt megoldásokat. Ezt a megelőző munkát azért is el kellett végeznünk, hogy a tényanyag megítélésében a kellő biztonsággal rendelkezünk.

Ismeretes, hogy a kifáradás kevésbé az erők kimerülésének, mint inkább a szervek mérgeződésének a következménye. Szabályos tünet, hogy minden gyakorlat fáradtsággal jár, de ennek a fáradtságnak mérsékeltnak kell lennie, és a gyakorlat közvetlenül követő pihenés megszünteti. Ha a fáradtság érzése a pihenés után is megmarad, akkor túlzott volt az igénybevétel, ha pedig a mérgeződés tartós, akkor beszélünk túlterhelésről, melynek már sokféle egészségi következménye lehet.

Számos megfigyelés és vizsgálat azt látszik bizonyítani, hogy testi és szellemi munka váltakozása esetében a testi munka, sőt a testgyakorlás is lehet erősen fárasztó hatású. Könnyű és a napi tevékenységek rendjébe jól beillesztett testgyakorlás vagy izommunka felelevenítheti az értelmi működéseket is, mivel a szabad levegő és a szervi működések aktiválása az idegközpontok mérgeződését csökkenti. A francia PRÉRON több olyan vizsgálatot említ, melyek kimutatják, hogy diktálásra írt szövegben a testnevelési óra

után a hibák száma nagyobb, mint előtte. Az a módszer — mondja —, mely a szellemi fáradságot fizikai fáradsággal akarja ellensúlyozni, az emberi tevékenység leegyszerűsített felfogásából indul ki. Ez vonatkozik különösen a *szakiskolák nagyon magas heti óraszámára*, melyet azzal védenek, hogy az elfoglaltságok fele műhelymunka, és a műhelymunka pihenés az iskolai elméleti tanulmányokkal való kapcsolatában.

Bizonyosan nagy különbségek vannak az egyes fizikai tevékenységek fáradságot előidéző hatásában (szakszerűen vezetett testnevelési óra, sportolás, egyes munkanemek), eltérő ütemük, a figyelem igénybevételének foka, a megerőltetés nagysága, a munka tartóssága stb. szerint. Alig van szakember, aki a tevékenységek időnkénti változtatását ne tartaná élénkítőnek (nehézkönnnyű, ülő-álló, írásos-szóbeli, megfigyelő-elbeszélő stb.),¹² csak hogy ez nem munka és pihenés váltogatása.

J. A. ARKIN is, aki egyébként híve a testi munkának, azt mondja, hogy a fizikai és szellemi munka váltogatása „egyáltalán nem annyit jelent, mintha a munkát és a pihenést váltogatnók; mint ahogyan fizikai munka közben sem tétlen az értelem, ugyanúgy az izmok sem pihennek teljesen szellemi munka közben... „Ha arra törekszünk, hogy a tantárgyakkal kapcsolatos tisztára szellemi munkát fizikai munka segítségével frissítsük fel, akkor ennek a munkának lehetőleg szabad levegőn kell folynia (ha lehetetlen, alapos szellőztetés szükséges), megválasztásánál tekintettel kell lenni a gyermek korára, egyéni erejére, gyakorlottsága fokára, egészségi állapotára, nemére és végig ügyelni kell az egészségi feltételek betartására (helyes testtartás, a munka időtartama stb.).¹³

Ennek a problémának a további tanulmányozása elengedhetetlen iskolaszervezetünk mostani reformálása közben. Ilyen tanulmányokat a Szovjetunióban előirányoztak:

— Hogy biztosíthassuk az iskolásoknak a rendszeres fizikai munkára való sikeres felkészítését, az Akadémiának ki kell alakítania az új típusú iskolákban a testi nevelés tudományosan megalapozott rendszerét. Ebből a célból tökéletesíteni kell a testi fejlesztés tartalmát és módszereit, meg kell határozni, milyen kölcsönös viszony van az oktatás különböző szakaszain szellemi és fizikai munkájuk között... Az életkori fiziológia terén folytatandó kutatások fényt derítenek a gyermeki szervezet funkcionális lehetőségeire, különös tekintettel a testnevelési* foglalkozásokra, nevezetesen: tanulmányozni fogják hogy megfeszített gondolkodás után mennyi idő alatt regenerálódnak a fiziológiai funkciók, és hogyan reagál a véredényrendszer az iskolások szabályozott megterhelésére...¹⁴

A túlterhelést előidéző tényezők között a jelenben is a *tantervet* említik elsőnek. Ha van változás a múlttal szemben, akkor az az, hogy a túlterheléses jelenségek a középiskoláról az iskolarendszer minden más ágazatára áttértek. Az elemi (általános)iskola tanterveit elemző nemzetközi értekezletek egyikének anyaga alapján írja DOTTRENS:

¹² PIÉRON, Henri: Psychologie expérimentale. Paris, Colin, 1927. 183. l.

DEBESSE, Maurice: La formation éducative. Paris, Presses Universitaires de France 1955. 793. laptól.

¹³ ARKIN, J. A.: Szülőknek a nevelésről. Budapest, Művelt Nép, 1950. 235. és 184—186. l.

¹⁴ MELNYIKOV, M. A.: Az OSZFSZK Neveléstudományi Akadémiája tudományos kutatómunkájának terve az 1959. évre. Az OSZSZSZK Neveléstudományi Akadémiájának közgyűlése, 1959. márc. 17—18. PTI sokszorosított tájékoztatója.

— Különös dolog mindig újból megállapítani azt a kettősséget, amely sok országban megvan a tanterveket bevezető általános útmutatások és a megtanítandó ismeretek rendszeres kifejtése között, melyekkel folytatódnak: szép eszményt rajzolnak meg a nevelő pedagógiai művészetéről; ezt azonban igen gyorsan árnyékba borítják a többé kevésbé formális követelmények, melyek az osztályok légkörét kevésbé teszik kedvezővé a lényeges feladatok szempontjából. Igen kevés fáradsággal össze lehetne gyűjteni a tanítók panaszait és óhajlásait, melyek jellemeznék a távolságot a pedagógiai útmutatásokban és a törvényes intézkedések kísérő szövegeiben egybefoglalt nemes eszmék és azon száraz formalizmus között, mely a tanterv különböző részeibe való áttételezésükből ered. A tanterv végrehajtása ennél fogva igen tövisessé teszi azt az utat, amelyet követni kell...¹⁵

Mindannak átgondolása után, amit az előzőkben elmondtunk, meg lehet érteni, miért szerepel nagy akadémiák munkatervének vezető helyén a nevelés és oktatás tartalma tudományos alapjainak kidolgozása.¹⁶

N. G. GONCSÁROV 1959-es előadásában a tantervvel kapcsolatban előtérbe kerül a *módszerek* kérdése:

— Az ismeretek gyakorlati elsajátítását még mindig úgy tekintik, mint a pedagógus tevékenységének eredményét. Ezért az órákon a feleltetés és a tanár magyarázata foglalja el a legfontosabb helyet. És mivel az órákon nem lehet sokat magyarázni és sok időt fordítani az ismeretek rögzítésére, a házi-feladat az osztályban végzett foglalkozások kiegészítő és kiegészítő szerepe helyett ugyanolyan fontosságot nyer, mint a tanítási óra. Ebben a rendszerben nincs elég idő a kötelező tananyag alapos, osztályban történő tanulmányozására, és nem tudják jól megtanítani a gyermekeket arra sem, hogyan kell tanulni. Ezért állandóan csak azt halljuk, hogy növelni kell az egyes tantárgyak óraszámát... Az a feladatunk, hogy ésszerűbben építsük fel a programot és tökéletesebb módszereket dolgozzunk ki, amelyek segítségével emelhetjük a tanulók aktivitását az oktatás folyamatában, amelyek szilárd és mély ismereteket biztosítanak nekik...¹⁷

Az eddig megismert egyéb tényezők közül változatlanul szerepel a jelenkori felsorolásokban is

a *tankönyv*: a pedagógus ritkán dolgozik a tantervből, csaknem mindig a tankönyv a vezetője; a tankönyvet pedig szakemberek írják, és ezek igen ritkán tudják betartani a tanterv megszábta határokat, még ritkábban teljesítik azokat az egyéb követelményeket, melyeket a tankönyv mint sajátos műfaj ír elő;

a *házi feladat*;

az *osztályozás és a vizsgák hatása*;

a *túlzsúfoltság, a nem kielégítő környezet*;

a *tanulók iskolán kívüli elfoglaltsága, különórái* stb.

a *tanulmányi munka rossz szervezése*: az évi tanulmányok tervezett ideje nem egyezik a *valóságban rendelkezésre álló idővel*; DOTTRENS egy Svájcban végzett vizsgálata ilyen eredményt adott (arra a kérdésre, hogy mennyi időt fordítanak a valóságban az ismeretek elsajátítására, új anyagon való alkalmazására stb.):

¹⁵ DOTTRENS, l. az 1-es jegyzetben.

¹⁶ KAIROV, I. A.: A neveléstudomány fejlődésének távlatai stb. Szovjetszkaja Pedagogika, 1960. 2. sz. 16—44. l. PATAKINÉ fordítása.

¹⁷ GONCSÁROV, l. 14-es jegyzet.

előírányzott munkanapok száma	195
ebből le az első hét (osztályok szervezése, megindulás)	5 nap
három ismétlési szakasz a három harmad végén (2—2 hét)	30 „
külső felmérések, vizsgálatok	3 „
a pedagógus ellenőrző felmérései	5 „
sporttal kapcsolatos elmaradás	6 „
korábban befejezett tanítások	5 „
mozi, előadások, ünnepélyek	1 „
orvos, fogorvos, egészségügy	1 „

az ilyen számítás arra vezet, hogy teljes értékű munkanap 139; ide tartozik a *szünidők* szakaszosságának hiánya (a hosszú nyári vakációnak nincs pedagógiai indoka); a nem mindig a tárgyak nehézségét alapul véve elkészülő *órarend* (a legjobb két óra 9—11, a tárgyak nehézségi fokát azonban nem könnyű megállapítani; egy vizsgálat 100-as együtthatóval jelölte a matematikát, és lefelémenet 91 lett a latin, 82 az anyanyelv, 80 a természetrajz, 77 a rajz; de ha lenne is ilyen nehézségi lépcső, akkor sem mindig oldható meg a pedagógusok megfelelő időbeosztása); az a körülmény, hogy nem mindig lehet a *foglalkozások időtartamát* a tanulók életkori sajátosságaihoz alkalmazni; egy elég megbízhatónak látszó, a kitartó érdeklődésre való képességet alapulvevő javaslat a következő módon osztja fel a tanulókat egy foglalkozás (tanítási óra) időtartama alapján:

3—6 évesek	6—8 évesek	9—12 évesek	12 éven felüliek
20 perc	25—30 perc	40 perc	50 perc

ebbe a körbe kell sorolni a sokszor rövid és nem a szabad levegőn pihenéssel töltött *óraközi szüneteket*;

az egyes fokozatok egymásra épülésének ki nem dolgozottsága, az átmenetek hiánya;

a pedagógusok nem kielégítő kiválogatása, képzése és továbbképzése;

a pedagógusok nem megfelelő életkörülményei, munkaviszonyai, túlzott megterhelése;

a pedagógiai tevékenység össze nem hangoltsága: együttműködés hiánya a pedagógusok között, az iskola és a család között; ez főként abban jelentkezik hátrányosan; hogy az iskola vagy a pedagógus nem tekinti át a tanuló egész napi megterhelését; ARKIN írja:

— Nincsen olyan tudomány, amit a gyermekek egészségének árán kellenie megvásárolnunk. A szülőknek megvan az a joguk, de kötelességük is, hogy őrkdjenek gyermekeik egészsége fölött, és teljesen törvényesen járnak el, ha beavatkoznak, látva, hogy gyermekeiket túlterhelik házfeladatokkal;¹⁸

a serdülő (13—16 éves) gyermekek szellemi munkájának idejét még a legmérsékeltebb megterhelés mellett is legalább napi 8 órára becsüli; azonban ez a norma gyakran hirtelen felszökik, és eléri a napi 9 vagy még több órát is; „ha az ilyen szellemi túlterhelés rendszeresen folytatódik, veszélyessé válik a serdülőre nézve”;

az egészségi nevelés követelményeinek nem ismerése vagy figyelmen kívül hagyása;

annak elmulasztása, hogy mind a gyermeket, mind a szülőt felvilágosítsák a gazdaságos tanulás módjáról, technikájáról; az iskoláknak általában nagyobb

¹⁸ ARKIN: i. m. (13-as jegyzet) 234. l.

figyelemmel kellene lenniük a gyermek életének minden részletére: szerepük az is, hogy szükség esetén kárpótolják és jóvátegyék a család és azon környezet hiányosságait, amelyekben a gyermek él; utolsó két kíváncsi munk gyakorlati végrehajtására 1950-ben megírt — magyarul 1953-ban megjelent — *Iskolaegészségtanában* az orosz *Szovjetov*¹⁹ is nyomatékosan felhívja a figyelmet: *a gyermekek és serdülők otthoni napirendjének* — írja — szervesen össze kell függnie az iskolai rendtartással: ha nincs észszerű, higiénikus életrend a családban, az a tanuló iskolai munkájának rendjére is károsan hat...

— A nevelőnek tehát jól kell ismernie a tanulók otthoni életrendjét, s oda kell hatnia, hogy helyes legyen ez az életrend. A szülőknek is ismerniük kell az iskolai rendtartást, munkarendet. A gyermekek és serdülők otthoni napirendjében elsősorban azt kell biztosítani, hogy kipihenhessék magukat az intenzív iskolai munka után. Ez a pihenés nemcsak arra adja meg a lehetőséget, hogy regenerálják erejüket, hogy jól előkészüljenek a másnapi órákra, önképzéssel vagy egyéb iskolán kívüli munkával foglalkozzanak (szépirodalmi és népszerű tudományos műveket olvassanak, rajzoljanak, játsszanak stb.), hanem arra is, hogy elvégezzenek bizonyos házimunkákat, kiszolgálják magukat... A tanulók otthoni napirendjét úgy kell megszervezni, hogy egyrészt a legkedvezőbb körülmények között tudjanak elkészülni leckéjükkel, másrészt pedig eleget lehessenek levegőn, még télen is. A gyermekek és serdülők rendszeres pihenésének a biztosítása nélkülözhetetlen előfeltétele szervezetük normális életműködésének és fejlődésének, valamint szellemi munkaképességük regenerálódásának...; a javasolt napirendeket ide iktatjuk, közölve a szerzőnek azt a megjegyzését, hogy azokon a helyi körülményeknek megfelelően változtatni lehet, a változtatások azonban nem érintik a napirend felépítésének alapelveit, hogy ti. *a tanuló naponta négyszer étkezzék, életkorának megfelelő ideig alhasson és lehessen szabad levegőn, elég ideje legyen leckéjének elkészítésére stb.*

*Szovjetov napirendje az első váltásban tanuló gyermekek és serdülők számára**

A napirend alkotó részei	7 éves gyermekek számára	8—9 éves gyermekek számára	14—15 éves serdülők számára
Ébredés, felkelés	7,30	7,30	7,30
Mosakodás, öltözés, reggeli	7,30—8,30	7,30—8,15	7,30—8,15
Iskolábamenés	8,30—9,00	8,15—8,45	8,15—8,45
Az iskolában tartózkodás	9,00—12,00	8,45—1,00	8,45—2,00
Hazamenés az iskolából	12,00—12,30	1,00—1,30	2,00—2,30
Kézmosás, ebéd	12,30—1,15	1,30—2,00	2,30—3,00
Ebéd utáni pihenés (szabadidő — a tanuló kedve szerinti foglalkozás, séta)	1,15—4,00	2,00—4,15	3,00—4,30
Lecke elkészítése	4,00—4,30	4,15—5,00	4,30—6,30
Uzsonna	4,30—4,45	5,00—5,15	6,30—6,45
Szabadidő — a tanuló tetszése szerinti foglalkozás, séta, olvasás, játék	4,45—6,45	5,15—7,15	6,45—8,45
Vacsora	6,45—7,15	7,15—7,45	8,45—9,15
Nyugodt játék, olvasás, készülődés a lefekvéshez, vetkezés	7,15—8,00	7,45—8,30	9,15—10,30
Lefekvés, elalvás	8,00	8,30	10,30

¹⁹ SZOVJETOV: Iskolaegészségtan. Budapest, Tankönyvkiadó, 1953. 272—75. 1.

* Mind ennél, mind a következő napirendnél tekintetbe kell venni az időszámításnak a mienktől való eltérését, továbbá a szerző következő megjegyzéseit: a napirend azzal a kikötéssel.

A napirend alkotórészei	8—9 éves gyermekek számára	14—15 éves serdülők számára
Ébredés, felkelés	7,30	7,30
Mosakodás, öltözés, reggeli	7,30—8,15	7,30—8,15
Locke elkészítése	8,15—9,00	8,15—10,15
Szabadidő — a tanuló kedve szerinti foglalkozás, séta	9,00—12,00	10,15—12,00
Kézmosás, ebéd	12,00—12,30	12,00—12,30
Ebédutáni pihenés — szabad idő, a tanuló kedve szerint	12,30—1,30	12,30—1,30
Iskolábamenés	1,30—2,00	1,30—2,00
Az iskolában tartózkodás	2,00—6,15	2,00—7,15
Hazamenés az iskolából	6,15—6,45	7,15—7,45
Kézmosás, vacsora	6,45—7,15	7,45—8,15
Nyugodt játék, olvasás, készülődés a lefekvéshez, vetkezés	7,15—8,30	8,15—10,30
Lefekvés, elalvás	8,30	10,30

B) A vizsgálat

Vizsgálatunkat ilyen előtanulmány után főként arra összpontosítottuk, hogy *a valóságnak megfelelően állapítsuk meg iskolás tanulóink megterheltségének mértékét.*

Csak a *kérdőíves kikérdezés*hez folyamodhattunk; a kérdőlapot a szülőknek küldettük ki; elértük azonban, hogy a beadott lapokat előzetesen az osztálytanító, illetőleg az osztályfőnök is átnézzék és összegezzék, és utánuk az igazgató küldje be. A vizsgálat anyagát lapról lapra magunk is átnéztük és minden összegezést ellenőriztünk. Így minden ok megvan annak feltételezésére, hogy az így kikérdezett kevés tanuló — a kérdőíves ankét lehetőségeinek határain belül — a helyzetnek megfelelő adatokat szolgáltatott, és ezek feldolgozása lényegesebb hiba nélkül történt meg.

A következő iskolák tanulóinak adatait dolgoztuk fel:

A Pedagógiai Tudományos Intézet közbeiktatásával a budapesti XVII. ker. Fürst Sándor gimnázium egy első, két második és két harmadik osztályaiét; a szentesi Horváth-Mihály gimnázium két-két első, második, harmadik és negyedik osztályaiét;

a Pedagógiai Szeminárium közbeiktatásával a budapesti Horváth-Mihály téri gyakorló általános iskola I—VIII. osztálya és a budapesti VIII. ker. Fazekas Mihály gimnázium egy-egy első, második, harmadik és negyedik osztálya tanulóit;

az egri Pedagógiai Főiskola közbeiktatásával a Főiskola gyakorló általános iskolája I—VIII. osztálya és a maklári teljesen osztott általános iskola I—VIII. osztálya tanulóit.

A tanulók számát összesítéseinknél megadjuk.

Az általános iskolák közül kettő, a gimnáziumok közül egy gyakorló jellegű. Választásunk azért esett ezekre az iskolákra, mivel feltételezhető, hogy a tantervi és egyéb követelményeknek az ilyen iskolák próbálnak a

szabja meg 11 és ½ órában a 7 éves gyermekek éjszakai alvásának idejét, hogy ebéd után még alszanak ½ órát: a tanítás előtti torna számára a tanítási időhöz egy keveset hozzáadott.

leginkább megfelelni, és hogy munkájuk szervezésében a megterhelés egyenletes elosztására a leggondosabban vigyáznak.

Ezzel a korlátozott vizsgálattal egy időben — részben egyező kérdőív segítségével — Jausz Béla dr. egyetemi tanár, a debreceni egyetem pedagógiai tanszékének vezetője végzett egy nagyobb felületre kiterjedő kikérdezést, melynek eredményeit tőlünk különállóan dolgozta fel. Ennek a vizsgálatnak ismertetését külön foglaljuk össze.

Ugyancsak a vizsgálat megindításakor kéréssel fordultunk az *egészségügyi minisztériumhoz*, hogy bocsássa rendelkezésünkre azokat a megfigyeléseit, melyeket az elmúlt években gyűjtött fel az iskolai tanulmányoknak a tanulók egészségére gyakorolt hatásával kapcsolatosan, valamint a tanulók egészségi szempontból ajánlható napirendjére vonatkozó javaslatát. A beküldött válaszok anyagát szintén külön foglaljuk össze.

Végül megjegyezzük, hogy előzetesen rendelkezünk egy személyesen végzett szűkebb felmérés eredményével, melynek az általános iskola VI. és VIII. osztálya tanulóinak megterhelésére vonatkozóan lehet tájékoztató jellege. 1958 májusában 4 budapesti teljesen osztott, 4 vidéki teljesen osztott és 4 vidéki részben osztott általános iskola összesen 306 VI. és 277 VIII. osztályos tanulójának tettünk fel kérdést otthoni iskolai előkészülésük időtartamára vonatkozóan. A tanulók %-os megoszlása az iskolai tanulmányokra való előkészülés ideje alapján a következő képet mutatta:

Az osztály	1 órát	1½ órát	2 órát	2½ órát	3 órát	3½ órát	4 órát	4-nél több órát
	tanul							
VI.	8,5	6,9	37,2	6,2	18,6	3,6	6,9	1,3
VIII.	11,2	5,8	25,5	11,9	26,1	3,6	9,4	3,6

Határozatlan vagy bizonytalan volt a VI. osztályban 10,8, a VIII. osztályban 2,9%.

Ugyancsak több gimnáziumban is tettünk fel tájékoztató célú kérdéseket igazgatóhoz, tanárokhoz és tanulókhöz olyan eredménnyel, hogy az iskolai előkészülésre fordított idő inkább fölötte van a napi 4 órának, mint alatta...

Mostani kérdőívünkben az alábbi kérdésekre adott válaszokból összesítettük a tanulók napi megterhelésének időtartamát:

9. Mennyi időt vesz igénybe az iskolábanmenetel és a hazatérés együtt?

11. Az iskolában tanított rendes tárgyakon kívül mit tanul az iskolában és heti hány órában?

12. Üttörő vagy KISZ elfoglaltságának heti óraszám.

13. Szakköri foglalkozásainak heti óraszám.

14. Az iskolai tárgyakon kívül mit tanul magánúton otthon és heti hány órában?

16. Az iskolai órákra való előkészülés összideje naponként átlag...

22. A család otthoni munkájában részt vesz-e és mennyiben? Átlagosan napi hány óra a munkának minősíthető otthoni foglalkozás?

Feldolgozásunkban először a 16. kérdésre adott válaszok alapján iskolánként és osztályonként adjuk meg az iskolai órákra való előkészülés összidejét, a tanulók %-ban kifejezett arányát írva a megfelelő időtartamot mutató rovatfej alá. Ez után — az ilyen vizsgálatoknál megszokott — összeállítás

után egy második kimutatást is készítettünk olyan módon, hogy minden egyes tanulóra külön kiszámítottuk *a fenti 7 pontban megadott kötött* — munkának tekinthető — *elfoglaltságok egy napra eső összidejét* (út az iskolába és az iskolából, iskolai különórák- és foglalkozások, otthoni különórák, előkészítés, házi munka) az iskolában tanrend szerint kötelező tartózkodáson felül. Néhány még jellemző összeállítást ezeket kiegészítve adunk.

A vizsgált tanulók %-os megoszlása az iskolai előkészítésre fordított idő alapján az általános iskolai osztályokban

Az iskola és az osztály	Napi								
	1-nél kev.	1	1½	2	2½	3	3½	4	4-nél több
	órát tanul								
I. osztályos (93)									
Ped. Szem. 35-ből	20,0	57,0	8,5	8,5	—	2,8	—	2,8	—
Egri gy. 18-ből	—	11,1	16,6	50,0	—	22,2	—	—	—
Makl. ált. 40-ből	5,0	25,0	22,5	35,0	2,5	10,0	—	—	—
II. osztályos (82)									
Ped. Szem. 28-ből	14,3	35,7	32,1	17,8	—	—	—	—	—
Egri gy. 25-ből	—	20,0	20,0	28,0	16,0	8,0	—	8,0	—
Makl. ált. 29-ből	3,4	31,0	24,1	34,4	3,4	—	—	3,4	—
III. osztályos (73)									
Ped. Szem. 24-ből	4,2	25,0	37,4	33,3	—	—	—	—	—
Egri gy. 19-ből	—	—	10,5	42,1	5,2	42,1	—	—	—
Makl. ált. 30-ből	—	36,6	10,0	36,6	6,7	6,7	—	3,3	—
IV. osztályos (71)									
Ped. Szem. 28-ből	17,8	28,6	21,4	28,6	3,6	—	—	—	—
Egri gy. 13-ből	—	30,7	30,7	7,7	7,7	15,4	—	7,7	—
Makl. ált. 30-ből	3,3	13,3	13,3	40,0	3,3	26,6	—	—	—
V. osztályos (118)									
Ped. Szem. 35-ből	5,7	5,7	25,6	48,4	8,5	5,7	—	—	—
Egri gy. 30-ből	3,3	10,0	13,3	33,3	10,0	20,0	—	3,3	6,7
Makl. ált. 53-ből	1,9	—	5,6	39,5	13,1	30,1	1,9	5,6	1,9
VI. osztályos (95)									
Ped. Szem. 32-ből	3,1	15,6	28,1	25,0	9,4	12,5	6,2	—	—
Egri gy. 27-ből	—	11,1	7,4	40,7	—	33,3	—	3,7	3,7
Makl. ált. 36-ből	8,3	8,3	11,1	58,1	5,5	5,5	2,8	—	—
VII. osztályos (107)									
Ped. Szem. 35-ből	—	—	2,8	20,0	5,7	37,1	—	17,1	17,1
Egri gy. 34-ből	2,9	2,9	—	14,7	17,6	47,0	2,9	2,9	8,8
Makl. ált. 38-ből	13,2	26,3	26,3	18,4	—	15,8	—	—	—
VIII. osztályos (91)									
Ped. Szem. 27-ből	—	—	—	7,4	—	59,2	3,7	14,8	14,8
Egri gy. 28-ből	—	3,6	28,6	25,0	14,2	17,8	—	10,7	—
Makl. ált. 36-ből	2,8	—	5,5	2,8	11,1	47,1	8,3	22,1	—

A vizsgált tanulók %-os megoszlása az iskolai előkészülésre fordított idő alapján gimnáziumi osztályokban

Az iskola és az osztály	Napi								
	1-nél kev.	1	1½	2	2½	3	3½	4	4-nél több
	órát tanul								
I. osztályos (163)									
Bp. Fa. 5+1-es, 51 ...	—	—	—	3,9	21,6	47,0	13,7	13,7	—
Bp. Fü. 5+1-es, 40 ...	—	—	—	2,5	5,0	12,5	2,5	12,5	65,0
Szen. 1. 6 napos, 29 ...	—	—	—	—	—	51,6	17,2	24,1	6,9
Szen. 2. 5+1-es, 43 ...	—	—	—	16,2	13,9	34,8	11,6	20,6	2,3
II. osztályos (156)									
Bp. Fa. 6 napos, 38 ...	—	—	—	—	5,3	44,7	13,2	15,8	21,0
Bp. Fü. 6 napos, 29 ...	—	—	—	6,9	10,3	31,0	6,9	20,6	24,1
Bp. Fü. 5+1-es, 26 ...	—	7,9	3,8	11,5	15,4	23,0	3,8	30,7	3,8
Szen. 1. 6 napos, 27 ...	—	—	7,4	18,5	11,1	33,3	18,5	7,4	3,7
Szen. 2. 5+1-es, 36 ...	—	5,5	2,8	13,8	5,5	38,7	13,8	13,8	5,5
III. osztályos (140)									
Bp. Fa. 6 napos, 30 ...	—	—	3,3	10,0	10,0	36,6	6,7	20,0	13,3
Bp. Fü. 6 napos, 24 ...	—	—	—	8,3	4,1	45,7	12,5	8,3	20,8
Bp. Fü. 5+1-es, 29 ...	—	3,4	3,4	13,8	13,8	20,6	—	13,8	31,0
Szen. 1. 6 napos, 28 ...	—	—	—	7,1	—	28,6	32,1	7,1	25,0
Szen. 2. 5+1-es, 29*...	—	3,4	17,2	48,5	17,2	13,4	—	—	—
IV. osztályos (83)									
Bp. Fa. 6 napos, 25 ...	—	—	—	4,0	—	—	—	12,0	84,0
Szen. 1. 6 napos, 30 ...	—	—	—	13,0	—	43,4	6,7	26,6	10,0
Szen. 2. 5+1-es, 28 ...	—	—	7,1	—	3,6	17,8	7,1	46,4	17,8

A két táblázatból a tanulók nagyobb részének elhelyezkedése alapján — a nagy egyéni különbségek és az egyes iskolák eltérő befolyása ellenére — könnyen megállapítható, hogy a tisztán az órarend szerinti rendes tárgyakra való előkészülés átlagos ideje

a 6—7 éveseknél.....	1—2 óra
a 8—9 éveseknél.....	1½—3 óra
a 10—11 éveseknél.....	2—3 óra
a 12—13 éveseknél.....	3 óra és annál több
a 14—15 éveseknél.....	3—4 óra
a 16—17 éveseknél.....	3—4 óra és annál több.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni a kisebbeknek korán megjelenő napi 3 vagy több és a nagyobbaknál szintén korán megjelenő napi 4 vagy több órát.

Minthogy ez a megterhelés az iskolai órákra való előkészületsből származik csupán, és nem mutatja a tanulók egyéb igénybevételének mértékét, szükségesnek láttuk egy második kimutatás összeállítását is. Ebben — szintén

* Az osztályfőnök összesítése valószínűleg becslés alapján. A mellékletként beküldött 11 kitöltött kérdőlapon 1½ órát tanul 2; 2 órát tanul 2; 2½ órát tanul 1; 3 órát tanul 3; 3½ órát tanul 1; 5 órát tanul 2 tanuló. Ezt az összesítést máshol nem használtuk fel.

tén egyénekre kiszámítva és utólagosan összesítve — feltüntetjük — mint előbb már jeleztük — a tanulók időbeli lekötöttségét olyan módon, hogy *a tanítási órákra való előkészülés idejéhez hozzáadtuk az út időtartamát az iskolába és az iskolából, az összes iskolai és otthoni különórákat, az egyéb rendszeresnek mondható igénybevétel (szakkör, ifjúsági mozgalom, zene- és énekkar) idejét, valamint az otthoni házimunkára fordított időt.* Bizonyos, hogy ebben az együttesben főként az otthoni házimunka időtartamának felbecsülése nem történik azonos szempontok szerint. Kérdésünkben törekedtünk ugyan valamivel többre kiterjedni, mint a pusztá idő beírásának megkívánására, és kiemeltük *a munkának minősíthető otthoni foglalkozás* megjelöléssel azt, hogy a felnőtt értelmében vett munkára gondolunk: mégis nagy különbség van abban, hogy ez a munka csak arra terjed-e ki, hogy a tanuló rendben tartja saját magát, esetleg a szobáját; hogy az állatok gondozása azt jelenti-e, hogy a tanuló saját néhány házi nyulát látja el, vagy egy gazdaságban az állattartás gondjainak legalább egy részét az ő vállaira rakják; vagy hogy általában megosztja-e a szülő munkáját („mert dolgozni kell neki,” írja egy 12 éves tanuló apja, aki napi 5 órában adja meg a fiúgyermek munkának minősíthető otthoni tevékenységének időtartamát). Számolni kell tehát azzal, hogy kimutatásunk ilyen tekintetben eltérő tevékenységeket vesz egy kalap alá: mégis elengedhetetlen a közlése, mivel kifejezésre juttatja, hogy az iskolás tanulók megterhelhetésének mértékére nem lehet csak a kötelező órákra való előkészülés idejéből következtetni. Ugyanígy fontos városi tanulóknál a különórák és foglalkozások számbavétele. A tanulók kötött elfoglaltságáról összeállított táblázatot a 30. lapon adjuk.

Ha itt is — az előző minta szerint — egymás alá írjuk az egymást követő életkorokban levő gyermekek megterhelését *kötött foglalkozásaik időtartama* alapján, akkor a következő képet kapjuk (az iskolában töltött időn felül):

6— 7 évesek	1 1/2—3 óra
8— 9 évesek	2 1/2—4 óra
10—11 évesek	3 —4 1/2 óra
12—13 évesek	3 1/2—5 1/2 óra
14—15 évesek	4 1/2—6 1/2 óra
16—17 évesek	4 1/2—7 óra

Ha figyelembe vesszük — legalább a nagyobb gyermekeknél — az 5 1/2 órás iskolai napot és ehhez adjuk hozzá a kötött elfoglaltságok időtartamát, ha továbbá kíváncsiaknak tekintjük azt, hogy *a tanulóknak maradjon szabad idejük*, akkor *a vizsgált tanulók* egy tetemes része *túlterhelhetésének tényét* annál inkább meg kell állapítanunk, mivel a foglalkozások közül hiányzik még a tisztálkodásra, öltözködésre és étkezésekre fordított idő, és az összeállításban nem szerepel a részben a tanulmányokat kiegészítő olvasás. A régebbi állapotrajzokkal való összevetés azt látszik mutatni, hogy a nagyobb tanulók megterhelhetése inkább súlyosbodott, és hogy a túlterhelhetés lefelé terjedve — legalább egyes gyermekeknél — mindinkább eléri már az iskoláskor kezdő éveit is.

Az *olvasásra fordított idő* megállapítása — ilyen kevés tanulónál — semmi más következtetés levonására nem alkalmas, mint arra, hogy mennyit tesz hozzá a tanulók ülő — legtöbbször szobai — foglalkozásához. A következő adatokat kaptuk:

A vizsgált tanulók %-os megoszlása kötött napi elfoglaltságuk ideje alapján, az órarend szerint az iskolában töltött időn felül

Iskola és osztály	Napi																	
	1-nél kev.	1	1½	2	2½	3	3½	4	4½	5	5½	6	6½	7	7½	8	8½	9
	órát van elfoglalva																	
<i>Általános</i>																		
I.	2,1	4,3	25,7	23,5	20,3	9,6	8,6	3,2	—	2,1	—	—	—	—	—	—	—	—
II.	1,2	3,6	12,2	23,0	15,7	19,4	8,5	12,1	3,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—
III.	—	—	6,8	8,2	19,2	28,7	19,2	9,6	5,5	2,7	—	—	—	—	—	—	—	—
IV.	—	2,8	7,0	11,2	14,0	28,0	12,6	12,6	9,8	1,4	—	—	—	—	—	—	—	—
V.	—	—	—	0,8	14,3	10,1	20,2	23,5	14,3	10,1	5,9	—	—	—	—	—	—	—
VI.	—	—	—	—	7,4	18,9	19,9	18,1	18,1	12,6	2,1	1,0	1,0	1,0	—	—	—	—
VII.	—	—	—	—	4,7	3,7	13,9	12,1	15,8	22,3	11,2	5,6	5,6	4,6	—	—	—	—
VIII.	—	—	—	—	3,3	2,2	10,9	10,9	24,0	12,0	16,4	3,3	6,5	9,8	—	—	—	—
<i>Gimn.</i>																		
I.	—	—	—	—	—	—	1,2	4,9	9,2	10,4	16,5	14,0	11,6	8,5	9,2	7,3	4,3	2,4
II.	—	—	—	—	—	3,8	2,6	7,0	13,4	9,6	17,9	12,7	10,9	7,7	7,0	3,2	2,6	1,9
III.	—	—	—	—	—	0,8	4,9	9,0	9,8	11,7	13,9	13,1	13,1	7,4	5,7	6,5	0,8	3,3
IV.	—	—	—	—	—	—	2,4	1,2	13,2	13,2	15,6	4,8	13,2	6,0	9,6	8,4	6,0	6,0

A vizsgált tanulók %-os megoszlása az olvasásra fordított napi idő alapján

Iskola és osztály	Nem olvas	$\frac{1}{2}$ -nél kev.	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$ —1	1	$1\frac{1}{2}$	2	2-nél több
		órát olvas						
Általános I.	—	—	—	—	—	—	—	—
II.	46,3	6,1	14,6	4,8	19,5	4,8	3,6	—
III.	15,0	4,0	25,7	8,1	33,6	2,7	6,8	4,0
IV.	7,0	5,6	18,2	9,9	35,0	4,2	12,6	7,0
V.	10,9	4,2	13,4	8,4	33,6	7,6	15,1	5,9
VI.	23,1	2,1	14,7	1,1	28,3	12,6	10,5	7,3
VII.	3,7	1,9	13,0	4,6	36,3	6,5	25,1	8,4
VIII.	9,8	—	13,1	3,3	39,2	7,6	18,5	7,6
Gimn. I.	14,6	1,2	20,1	1,8	37,8	7,3	13,4	3,1
II.	11,5	0,6	9,6	4,5	39,7	17,3	16,6	—
III.	12,3	4,1	4,9	1,6	36,8	13,9	15,5	10,5
IV.	21,6	4,8	10,8	3,6	31,2	4,8	15,6	7,2

Nem lehet elhallgatni, hogy a válaszokban már az általános iskola VI. osztályának egyik lapján kinyilvánítja a szülő azt a tapasztalatát, hogy *erre a tanulónak nem marad ideje*. Később is vannak ilyen megjegyzések: a tanulás mellett nem marad rá ideje (VII. osztály); csak vasárnap van rá idő, akkor 3—4 óra (VIII. osztály); idő hiányában nem olvas (gimnázium I.); *az idén* nem (gimnázium IV.); szintén gimnáziumi lapokon: csak a kötelező olvasmányra jut idő; az iskolai házi olvasmányokon kívül semmit; idő hiányában csak vasárnap; csak ünnepnapokon; csak újságot; csak vasárnap 2 órát...

Meglepően nagy azoknak a tanulóknak a száma, akik az iskolán kívül *nem sportolnak*. Lehet ugyan, hogy egyes tanulók lapjain szakköri tevékenységnek írták be a sportolást külön megjelölés nélkül, és ez valami kevéssel módosítja a táblázatunk adta képet. Csak kicsi eltolódásról lehet szó, mivel a lapok átnézésénél minden valószínű sporttevékenységet figyelembe vettünk. A gimnazisták sportolásra fordított idejét mutatjuk ki *számszerűen*, mivel mind itt, mind a következő összeállításban (alvás) a számszerű bemutatást jellemzőbbnek tartjuk a %-osnál.

A vizsgált gimnáziumi tanulók számszerű megoszlása a sportolásra fordított napi idő alapján

Az osztály	Nem sportol	$\frac{1}{2}$ -nél kev.	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$ —1	1	$1\frac{1}{2}$	2	2-nél több
		órát sportol						
I. osztályos 163-ból	140	7	—	8	1	4	3	—
II. osztályos 156-ból	103	4	8	13	12	11	5	—
III. osztályos 122-ből	96	6	3	8	4	1	1	3
IV. osztályos 83-ból	55	15	2	8	—	2	—	1

A tanulók *szórakozásra fordított idejének* megállapítására feltett kérdést tagoltabban kell feltenni: lapjainkról nem állapítható meg több, mint annyi,

hogy a tanulók nagy része heti 2—3 órát fordít mozielőadás, esetleg színház megtekintésére. Ez az idő ott emelkedik ugrásszerűen, ahol a televízió belép a család életébe.

A vizsgált tanulók számszerű megoszlása az alvásra fordított napi idő alapján

Iskola és osztály	6	6½	7	7½	8	8½	9	9½	10	10½	11	12
	órát alszik											
<i>Általános</i> I.	—	—	—	—	—	—	9	5	38	9	27	5
93-ből	—	—	—	—	—	—	10	7	39	10	12	4
II.	—	—	—	—	—	—	10	7	39	10	12	4
82-ből	—	—	—	—	1	2	10	5	35	5	14	1
III.	—	—	—	—	3	1	20	6	30	5	6	—
73-ből	—	—	—	—	5	5	26	4	53	2	—	—
IV.	—	—	—	—	15	13	35	7	29	1	7	—
71-ből	—	—	—	—	17	8	35	7	19	—	3	—
V.	—	—	1	1	6	5	21	8	63	5	8	—
118-ből	—	—	—	—	5	5	26	4	53	2	—	—
VI.	—	—	—	—	15	13	35	7	29	1	7	—
95-ből	—	—	—	—	17	8	35	7	19	—	3	—
VII.	—	—	—	—	15	13	35	7	29	1	7	—
107-ből	—	—	—	—	17	8	35	7	19	—	3	—
VIII.	—	—	—	—	17	8	35	7	19	—	3	—
91-ből	—	—	—	—	17	8	35	7	19	—	3	—
<i>Gimnázium</i> I.	—	2	17	36	60	16	23	—	9	—	—	—
163-ből	2	1	21	11	50	17	45	2	7	—	—	—
II.	5	8	14	16	50	11	9	2	7	—	—	—
156-ből	6	6	11	5	32	4	16	—	3	—	—	—
III.	5	8	14	16	50	11	9	2	7	—	—	—
122-ből	6	6	11	5	32	4	16	—	3	—	—	—
IV.	6	6	11	5	32	4	16	—	3	—	—	—
83-ből	6	6	11	5	32	4	16	—	3	—	—	—

Az eddig összefoglalt, főként számszerű adatokon kívül kérdőlapunkon szövegszerű megállapítások is vannak a tanulók túlzott megterheltségének okaira vonatkozóan. Arra a kérdésünkre, hogy *mit tart soknak vagy megterhelőnek* a gyermek számára (19), viszonylag kevés szülő válaszol; sokan nyilatkoznak azonban arra vonatkozóan, hogy *melyik tárgy tanulása okoz nehézséget és miért* (18). Ezekben a válaszokban nem fejeződik ki közfelfogás, azt sem lehet mondani hogy mindig tipikus jelenségre utalnak. Egyszerű tapasztalatok, melyeket legalább egy szülő tett gyermeke tanulása folyamán. A feleleteket — ilyen jellegük hangsúlyozásával és az azonos megállapításokat nem ismételve — osztályonként és tárgyaként egymás mellé írjuk: a mind a tanításra, mind a tanulókra jellemző tények nem egy tekintetben tanulságosak. A pontosvesszővel elválasztott, többnyire harmadik személyben a tanulóra utaló mondatok vagy az egyszavas megállapítások a nehézség okára utalnak.

I. osztály:

Olvásás: Nem tudja összeolvasni a betűket; nehezen tanulta meg a szavak összefoglalását; nem tudja összeolvasni a szótagokat; nem szeret olvasni; unalmas; nem olvas eleget és változatos szöveget; hangosan olvasni fárasztó; elmaradt és nem tudja pótolni...

Írás : A szabályos betűforma nehéz; hiányzik az írás külalakjához szükséges készség; türelmetlen; elhamarkodja; nem megy neki, hiába gyakorolja; a gyermek balkezes, jobbkézszel nehezen ír; könnyen malacol; tintával kell írni; betegség-miatt elmaradt; és nehezen pótolja...

Számtan : Az összefüggések hiánya: átmenet nélkül tanulnak 100-ig; bontási műveleteket kell végezni; a példák elég bonyolultak; nem biztos benne; nehezen érti meg; nem elég figyelmes; nem érti meg...

Ének : Félt, hogy társai kinevetik; hallása van, de hangja nincs...

Általánosan : A 3 napos délutáni és 3 napos délelőtti tanítást nem tartja jónak; nehéz rendszert bevezetni.

II. osztály :

Olvasás : Figyelmetlenség...

Írás : Balkezes és jobbal nehezen ír...

Helyesírás : Mindig a fülhallás szerint írja...

Fogalmazás : Nem tudja a mondatot megfogalmazni; nehéz a fogalmazás...

Vers : Elég nehéz verseket kell megtanulni nekik...

Nyelvtan : Sok; nem érti; nehéz; sok a szabály, amelyet meg kell tanulni, nehezen érthető a gyermek számára; nem szereti a szabályokat tanulni; nem figyelmes...

Számtan : Sok; nehéz a bennfoglalás, mert a szorzótábla ismerete még bizonytalan; érthetetlen képleteinek (példáinak) megoldása; elég nehezek a feladatok a számtankönyv szerint; nem kelti fel a gyermek érdeklődését; bizonyos osztási feladatok; a gyermek korát meghaladó komplikált feladatok; mert felöleli a négy alpműveletet, a pótlást, a maradékos osztást (a II. osztályban ez a legnehezebb), a szorzótáblán kívüli osztást, szorzást; a gyermek nem minden esetben tud koncentrálni...

Ének : Nincs hallása; az éneklés és a hangjegyek; mert a szülők nem tudnak segíteni; a szolmizálás nehéz; a szolmizálást nem érti...

Rajzolás és kézimunka : a kézmozgása nehézkes; a kézügyesség hiánya...

III. osztály :

Olvasás : Ismételve únja olvasni; a versek nem a III. osztályba valók...

Írás : Kézügyesség hiánya; nincs türelme...

Nyelvtan, helyesírás : Nem szereti a szabályokat tanulni; ha a szabályt megtanulja is, a helyesírásban alkalmazni nem tudja; a gyermek szórakozott...

Fogalmazás : Kevés a szókincse; nincsen, aki foglalkozzon vele (nagymama nevel)...

Lakóhelyismeret : Elég nehéz szövegű; nem könnyű, sok és megterhelő; nem érti...

Számtan : Nehéz a tárgy, nehezen veszi be; a szorzótáblát nem tudja megtanulni; olyan feladatok vannak (zárójeles), melyeket nehezen tud megérteni; egyes szöveges példák nehezen érthetők...

Rajzolás és kézimunka : Kézügyesség hiánya...

Ének : A kottát nehezen tanulja; nem érti...

Általánosan : Megerőltető a számtan, nyelvtan, lakóhelyismeret; elég magas a követelmény; azokat a tárgyakat tanulja nehezen, amelyeket szórul szóra kell tudnia; nehézség van a reprodukálásban...

IV. osztály :

Olvasás : Nehéz beszélni a lényeget az olvasmányból; nem szeret olvasni...

Nyelvtan : A szabályokat megtanulja, de alkalmazni nem helyesen tudja; nincs, ki segítsen; az anyag sok; a helyesírás miatt; a szabályok tanulása nehéz; sok van belőle; összekeveri a nyelvtani fogalmakat és az igeidőket...

Földrajz : Az anyag sok; nem érti; nehéz a szöveg; nem érdekes...

Számtan : Nehéz a mértan, nehezek a törtek; egyes példák megerőltető; nem megy az osztás; a tanuló nehéz felfogású...

Ének : A hangjegyek olvasása...

Kézimunka, rajz : A varrás nem megy; a rajzban a gyermek korát tekintve a feladatok nehezek.

V. osztály :

Magyar : A verstanulás; a nyelvtan a szabályok miatt; nehezen érti meg...

Orosz : Nincs nyelvérzéke; a kiejtés és a segítség hiánya; az írása; a helyesírása; a nyelvtanítási módszert kimondottan rossznak tartja, (idegen nyelveket) nem beszélni,

hanem fordítani tanítanak, sok a nyelvtani anyag; nem tanulnak meg az illető nyelven gondolkozni...

Földrajz: Sok; sokallja az anyagot; sok az idegen szó benne; sok nevet kell tanulni; figyelmetlen; nem tudja észben tartani; nem szereti...

Természetrajz (növénytan): Sok az anyag és nehéz; sok az új kifejezés; idegen szavak; nehezen érti meg; nehezen megy a fejébe; nem tudja megjegyezni az anyagot...

Számítan: Sok az anyag és nehéz; a feladatok elég komplikáltak; nehezen megy a szöveges példák megoldása; a mértan a rajzok miatt; az egyéni foglalkozás hiánya a tanításban; figyelmetlenség; lámpaláza van a táblánál...

Ének: Rossz a hangja és gátlásai igen nagyok; nehéz szolmizálni...

Általában: Nagy a tananyag; nagyon sok a lecke; az órarend miatt egy napra sok nehéz tárgy esik; hetenként kétszer 8-tól 14-ig vannak az iskolában; a tantárgyak nagy száma; a sok szakkör; a gyermek elfelejti, amit tanul...

VI. osztály:

Magyar: Az írás (?)...

Történelem: Nehéz; az évszámokat nem tudja megtanulni; az adatok; nem érti; az anyag sok és magas stílusban van megírva; sok van feladva...

Földrajz: Sok az idegen név; az adatok...

Orosz: Nincs nyelvrésze; nehéz a nyelvtan; nem érti; otthon senki sem tud segíteni; nem tudja, hogy kell tanulni...

Növénytan: Kísérleti tankönyvük kissé nehézkes növénytanból, lassabban tanulja, mint a többi tárgyat; a növénytan tankönyvét nehezen tanulja (nem tudja hozzákapcsolni máshoz, kívülről pedig nehezen tanul); a szöveg túlszűfoltosága; végképpen nem akarja tanulni...

Számítan: Nehezen érti meg, nem kapnak elég magyarázatot; a minőségi nehézségen kívül a feladatok mennyisége elriasztja a képességet; nem tudja, hogy kell tanulni; a hiányt nem tudja pótolni...

Rajz: A kézügyesség hiánya...

Ének: Nincs hallása; nincs hozzáértő hangja; nehezen tanulja az énekelméletet...

Általános: Megterhelő a tananyag mennyisége és a sok mellékfoglalkozás, ez utóbbiak jobb elosztását javasolja; sok a tanulás...

VII. osztály:

Magyar: Nincs elég szókinccse, elbeszélőkészsége; nehezek a fogalmazások...

Történelem: Sok van feladva; sok a feladat; sok évszámot kell megjegyezni; a tankönyv nehezen érthető körmondatokkal van tele; sok nehéz mondat van a szövegben; nem köti le a figyelmét...

Orosz: Nehéz a ragozás; nehezen érti meg; a szavak kiejtése nehéz; nincs jó nyelvtelhetsége; a szülők nem tudnak segítséget nyújtani; elfelejti...

Számítan: Sok és nehéz; túlzott a követelés; az alap hiánya; az alapszámításokkal nincs tisztában (közepes rendű)...

Fizika: Idegen tárgy; sokszor nem érti; nehéz szavakkal fejezi ki magát; a fizikai számítások nehezek; a könyv és a szakkifejezések nehézsége; a kísérletek és a képletek tanulása...

Általában: A tananyag gazdagabb szókinccset kíván, amellyel nem rendelkezik; egyes napokon az órarend zsúfoltosága; sok házi feladatot kap, pihenésre alig marad idő; az iskolai elfoglaltságain kívül minden délutánja is foglalt (Üttörő foglalkozás, sport, énekkar, nyelvóra); a sok különóra; a tankönyvek sokat vesznek fel, s nem a legkönnyebb stílusban vannak megfogalmazva; szabad idő nincs; hétfőre van aránylag a legtöbb lecke, pedig a vasárnapi pihenőre a gyermeknek is szüksége van; az év végén egyszerre van ismétlési feladat és új anyag; egy napon sok óra van...

VIII. osztály:

Magyar: A verselemzés; az életrajzok; a fogalmazás...

Történelem: Sok; az évszámok miatt sok; olyan ismeretanyagot feltételez, melyet tanulmányai folyamán még nem tanult; nem látja tisztán a történelmi események sorrendjét; nehéz szövegezésű a tankönyv sok hosszú mondattal...

Orosz: Nincs készsége; az olvasmányok tartalmának tanulása nehéz; az 5. osztálytól kezdve nem tanulta rendszeresen...

Fizika: A fizikai törvényeket nem érti; nem mindig érti; a könyv nehézkes, sokszor érthetetlen...

Kémia: Bonyolult szövegű a tankönyv; a képletek miatt nehéz; az egyenleteket nem érti; szokatlan képletes tantárgy; az év elején nem tanult rendszeresen, nincs elég alap; nem érdekli; oda kell figyelni...

Általában: 11 tantárgy van, és igen erős osztályozások vannak, túl sok a követelmény, több, mint más iskolában; az iskolai színelőadásra való felkészülés (próbák), az énekkar, a sportkör túlzottan igénybevette a tanulókat...

Gimnázium I. osztály:

Magyar: A világos és tartalmas tanári magyarázat hiánya; a tanuló rossz helyesírása...

Történelem: Sok idegen név; a tankönyv hiányosságai...

Földrajz: Ugyanez...

Nyelvek: Nem érti; sok a szó és nehéz a ragozás; nem lehet értelemmel tanulni; magolni kell; nehéz a nyelvtan és a megfelelő magyarázat hiányzik; több és ismétlődő magyarázat kellene; nem érti meg az órán; az oroszban nehéz szövegfűk az olvasmányok; hiányzik a szükséges alap; az általános iskolában gyenge alapot kapott; kisebb volt a követelmény; nem tanulta rendszeresen; nem vette komolyan; több év kiesés volt; két idegen nyelvet nem ért, egy is elég volna; több nyelv az órarend szerint egy napra esik...

Matematika: Az általános iskola megalapozó munkájának elégtelensége; vidéki, tanyai iskolába járt; az anyag terjedelmes; az iskolában kapott magyarázat nem elég; a tankönyv száraz és nehezen érthető; egyes feladatok nehezek; a terjedelmes anyag nem épül az általános iskolai anyagra; kevés az idő a begyakorlásra...

Kémia: Sok a képlet; a sok képletet mindig összekeveri; nem érti az egyenleteket; az általános iskolában nem kapott jó alapot; alig volt kémia órájuk; nem érti meg az órán a magyarázatot; a tankönyv száraz, nem érdekes; a képleteket meg kell tanulni...

Biológia: Sok az idegen szó; a tankönyv egyes fejezeteinek sűrített az előadás-módja; nehezen érthető; száraz és hosszadalmas; zavaros és unalmas; értelmetlen; nagyon részletező...

Általános: 8—13 óráig tartson az iskolai tanítás; ebben legyen benne minden, „így több idő maradna részben pihenésre, részben tanulásra”...

II. osztály:

Magyar: Sok, túl nagy az anyag; nehéz az anyag; sok a házfeladat; egyszerre 4—5 oldalnyi is fel van adva; nehezen tudja kifejezni magát; sok a könyv nélkül meg-tanulandó rész...

Történelem: Az anyag igen sok; sok az évszám; egyszerre nagy szövegrészek vannak feladva...

Orosz: A nyelvtan nehéz; a szavakat nehezen tanulja; az általános iskolában nem tanult; sokat adnak fel; nincs, aki segítsen; a sok elmaradást nem bírja pótolni...

Fizika: Nem elég az iskolai magyarázat (sokszor); nem mindig érti az iskolai magyarázatot; sok a képlet, kifejezés, nehéz a szöveg; érthetetlen a könyv fogalmazása; nem érti az összefüggéseket; a képletek közti összefüggéseket nem mindig találja meg; nem érdekli; nem tudja lekötöni...

Kémia: Sok a tananyag; túl gyors a haladás; nincs minden a könyvben abból, amit tanítanak; nem írnak elég bő és érthető vázlatot; az év eleji anyagot is mindig kérdezik; azt kérdezik, ami nincs a könyvben; nem szereti és nem érti...

Biológia: Sok az anyag; nem szereti...

Matematika: Sok és nagy a követelmény; közepes képességű gyermek — amilyen a legtöbb — sok időt tölt vele; kevés a magyarázat; magyarázat közben nem érti meg; a bonyolult szöveges feladatok nehezek; a magyarázat nem megfelelő; az iram túl gyors; alig van idő a tanítás megérésére; hiányok vannak az alapokból; a hiányokat nem lehet pótolni; kevés az érthető gyakorlati példa...

Általában: A szóbeli tanulnivaló sok; a gyermeknek nincs tehetsége egyes tárgyakhoz; a karének, az énekkari próbák sok időt vesznek igénybe; ugyanígy a zenei próbák szereplések előtt...

III. osztály :

Magyar : A tanulónak kicsi a beszédkészsége...

Történelem : Sok az anyag; körülményes a tankönyv előadása...

Orosz : Az általános iskolai előkészítés nem volt kifogástalan; sok és nehezen tanulja; minden órára nagyon sok van feladva tanulni (írás, fordítás, szavak, tétel, nyelvtan); a könyv hiányosságai; a nyelvtanításnak a gyakorlati célt elhanyagoló módszere; „a cél a nyelv tudása lenne”; gyakorlás hiánya...

Német : A nyelvtan nehézsége...

A nyelvek : Kiejtésük miatt; hiányzik a gyakorlás lehetősége...

Fizika : Az anyag nehéz, nem szereti; távol áll tőle; érdekesnek, de elvontnak találja...

Kémia : Megterhelő; nem érti...

Biológia : Sok...

Matematika : Nehezen, nem mindig, nem eléggé, nem igen érti; nehéz a tantárgy, az anyag; a levezetéseket példákban nem tudja alkalmazni; az alap hiányzik; az általános iskolai alapismeretei hiányosak (a harmadikban!)

Ábrázoló geometria : Nem lát a térben; nincs térbeli szemlélete; nem tud rajzolni; érthetetlen...

Általában : Egyes tárgyakból időnként sok az írásbeli munka; általában megterhelő az iskola; túl sok a követelmény; a középiskolai követelmények maximalisták...

IV. osztály :

Történelem : Sok; túlterhelő; túl nagy a tananyag; sok a dátum; nehéz átfogóan az anyag áttekintése...

Orosz : Nehézkesség az idegen szavak kiejtésében...

Fizika : Sok a képlet; a könyv egyes részei nehezek; hamar elfelejti...

Matematika : A bonyolult levezetéseket nehezen tanulja; az általános iskolából hiányzik az alap (a negyedikben!); nehezen érthető; túlzott a követelmény; nyaktekerő matematikai példák vannak...

Általában : Megterhelő a néha egy napra jutó 8 oldalnyi tanulnivaló, és emellett a többi feladat...

Bármennyire is egyéniek és esetlegesek ezek az észrevételek, együtt — minden rendszerezés nélkül is, egyszerűen összemarkolva — rávilágítanak a túlterhelés problémájának egész bonyolultságára. Egyrészt meg kellett állapítanunk, hogy a tanulók tekintélyes része végez gyakran minden erejét és teljesítőképességét igénybevevő munkát, másrészt látni kell sok tanulónál az iskolai tanulmányok eredménytelenségét vagy kicsi hatékonyságát, amit a szülői megnyilatkozások lépten-nyomon elárulnak.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

Amikor a Pedagógiai Bizottság tervbe vette az iskolás tanulók megterhelésére vonatkozó anyag összegyűjtését és megvitatását, akkor első feladatként jelölte meg a helyzet minél több oldalú megvilágítását. Úgy gondoljuk, hogy ennek a feladatnak — lehetőségeink szerint — lényegében eleget tettünk.

Történeti és összehasonlító áttekintésünk okaival, gyakran az enyhítésére alkalmasaknak ítélt javaslatokkal együtt tárta fel a jelenséget. Ezután foglaltuk össze az iskolai munkából eredő túlterhelés ma is ható előidéző tényezőit. Érthetően a tanulók megterheltségének mai állapotát kutató vizsgálat előtt soroltuk fel őket, mivel nem mindegyik vezethető le közvetlenül magából a vizsgálatból vagy azokból az észrevételekből, amelyeket a megkérdezettek tettek az iskolai munka vagy egyes tárgyak megterhelő jellegével kapcsolatban.

Vizsgálatunknak az az eredménye, hogy *összes iskoláinkban van túlterhelés*, és hogy előidézésében feltehetően mindazok a tényezők részesek, melyeket megemlítettünk. Túlértékelnök vizsgálatunkat, ha a következtetések levonásában ennél tovább mennénk.

Az a feladat, amelynek megoldása lényegében előttünk van, ezek után így fogalmazható meg: Mivel járulhatunk hozzá ahhoz, hogy *a gyermekek és serdülők élete a mostaninál egészségesebbé váljék, és az iskolai munka és a tanulás is megtartsa benne központi szerepét?* Ha a pedagógiát annak tekintjük, ami, tehát a növekedő ember vezetése tudományának és művészetének, akkor ezt az egész pedagógiát fölül kell vizsgálni. Az iskolareformmal kapcsolatban ez a fölülvizsgálat folyamatban is van. Szükséges, hogy a pedagógiában szakmailag érdekelt vagy a pedagógiára hatással levő minden szerv és személy összefogjon annak érdekében, hogy az új iskola pedagógiája kevesebb megterheléssel legyen eredményes.

Az a körülmény, hogy vizsgálatunkba az Egészségügyi Minisztérium egy vezető tisztviselője és egyes orvos-szakértői is bekapcsolódtak, és hogy az iránt a lélektan és a neveléslélektan művelői is érdeklődést mutatnak, reményre jogosít fel olyan tekintetben, hogy megbeszélésünknek lesz folytatása. A különböző tényezők együttműködése minden tapasztalat szerint akkor lesz gyümölcsöző, ha egymás céljainak és feladatainak ismeretében járnak el: ha tehát a pedagógusok gondosan vigyáznak a gyermekek testi és szellemi fejlődése szempontjából legkedvezőbb feltételek megteremtésére és állandó biztosítására; és ha az orvosok és pszichológusok nemcsak egy elméletileg jó életrendet írnak elő, hanem azt is megvizsgálják, milyen mértékben lehet ettől eltávolodni a gyermek egészségének veszélyeztetése nélkül; továbbá, hogy hogyan segíthetnek abban, hogy a tanuló a mainál többet és jobbat érjen el életének és munkájának megfelelőbb tervezése és beosztása alapján.

Ezek a kívánalmak így még elég általánosak: nem mondunk le arról, hogy teljesülésükhöz konkrét munkálatok útján jussunk közelebb.

FÜGGELÉK

Javaslatok:

1. Vállalhatjuk azt, hogy egy éven belül — szükség esetén a neveléslélektan művelőinek közreműködésével — kidolgozzuk *a gazdaságos és eredményes tanulás* szülőknél és tanulóknál ajánlható *módszerét és technikáit*. Ezzel a szülőknél gyakran visszatérő kívánságnak teszünk eleget.

2. Ugyancsak vállalhatjuk a PTI didaktikai csoportján belül vizsgálat szervezését *az iskolai oktatás egyes szakaszain jelentkező nehézségek felállítására*. A vizsgálatot úgy végeznők, hogy eredményes gyakorló pedagógusokat kérnénk fel, hogy huzamosabb időn át figyeljék saját munkájukat, gondosan jegyezzenek fel minden nehézséget, jelöljék meg ezek feltételezett okát, továbbá a nehézség kiküszöbölésére talált megoldást. Ennek az anyagnak az elrendezése bizonyosan lehetővé teszi a túlterhelés egyes okainak felszínre-hozását, esetleg megjelöli leküzdésének módját.

3. Javasolom *a használatban levő tankönyvek pedagógiai szempontból való felülvizsgálatát*. A következő út látszik járhatónak: Kérje fel a Pedagógiai Bizottság a Felsőfokú Tanítóképző pedagógus tanárait és gyakorló iskoláit, továbbá a Pedagógiai Szemináriumot és gyakorló iskoláját az alsótagozatos; a Pedagógiai Főiskolák pedagógiai tanszékeit és gyakorló iskoláit a felső tagozatos általános iskolai tankönyvek megvizsgálására. Feleljenek arra a kérdésre megfelelően-e az egyes tankönyvek a gyermek életkorának, jó-e a tényanyaguk, a leggazdaságosabb-e a beosztásuk és a terjedelmük, szép és érthető-e a megfogalmazásuk stb. Továbbá, hogy az illusztrációk, a szemléltetés, a gyakorlati példák stb. terén is mennyire felelnek meg a követelményeknek, Talán fel lehetne kérni az egyetemen pedagógiai tanszékeit is, hogy ilyen munkát a gyakorló gimnáziumok tanárainak bevonásával kezdeményezzenek. A vizsgálat — mint az előző — a tankönyvek egy éves felhasználását alapul véve folyt.

4. Talán a KPTI pedagógiai tanszéke vállalhatna egy vizsgálatot tanulmányi felügyelők bevonásával annak megállapítására, milyen méretű a *pedagógusok megterhelése*. Semmi kétség nincs abban, hogy van összefüggés a pedagógusok esetleges túlzott igénybevétele és a tanulók túlterhelése között.

5. Végül lehetségesnek tartom, hogy napközi otthon vezetőik és diákotthoni igazgatók közreműködésével tagoltabb képet alkossunk a *tanulóknak az iskolai munkára való előkészülésből eredő megterheléséről*. Szintén egy éves megfigyelés alapján megállapíthatnák a kifogástalan előkészüléshez szükséges időt a különböző rendű tanulóknál; de kitérhetnének annak megállapítására is, hogy elégséges előkészítés alapján kapják-e a tanulók a szóbeli és írásbeli feladatokat; olyanok-e ezek, hogy a tanulók lényeges külső segítség nélkül megbírkózhatnak-e velük; egyenletesen vannak-e elosztva a tanítási idő folyamán stb.

Amint a Bizottság tagjai látják, pedagógiai, főként tényanyag feltárására irányuló vizsgálatok lennének ezek, olyan tények gyűjtésére irányulnak, melyeknek ismerete nélkül jól tervezni nem lehet. Bizonyosan bőven és sok irányból lehetne kiegészíteni.

Amennyiben a Pedagógiai Bizottság ezeknek a vizsgálatoknak a megindítását helyesli, javaslom, hogy a probléma tárgyalását most ne zárja le, hanem tűzzön ki újabb időpontot annak megállapítására, hogy milyen vizsgálatokat sikerült megszervezni egy év múlva pedig újabb ülésen állapítsa meg, milyen téren történt előrehaladás és milyen újabb feladatok vannak.

Арно Кисш:

ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРЕГРУЗКИ ШКОЛЬНИКОВ

Автор исходит из того, что при исследовании усталости и перегрузки учеников, надо принять во внимание всю их жизнь. Но все же сейчас задача состоит в том, чтобы показать степень перегрузки учеников в школе и в связи со школой. Автор в первой части работы дает обзор этой проблемы в прошлом Венгрии: в течение десятилетий причинами повышенной нагрузки перечисляют учебный план, учебники, методы обучения, систему раннего введения попредметного обучения детей разными учителями, расписание уроков, краткость учебного года; чрезмерно высокие требования отдельных преподавателей, переполненность классов, послеобеденные, частично школьные, частично определенные родителями факультативные уроки, тот факт, что ученики не умеют учиться. Автор доказывает, что перегрузка часто образовалась школьной практикой, напротив указаниям педагогики, призванной определить школьную жизнь. Эту часть статьи дополняет краткий обзор, знакомящий с международным положением данного вопроса. Вторая часть работы дает отчет об исследовании, сделанном частично в общей школе, частично в гимназии. Она показывает количество времени, уходящее при подготовке учениками уроков, на дорогу в школу и из школы на отдельные факультативные уроки в школе и дома, на внешкольную систематическую деятельность ребят, на работу их по домашнему хозяйству. Все это доказывает перегрузку учащихся. Часто они не достаточно спят, у них нет времени на чтение книг, для развлечений, соответствующих возрастным особенностям, многие учащиеся не занимаются систематически спортом. На основе данных, содержащихся в ответах родителей, дается краткая характеристика трудностей, возникающих при изучении отдельных предметов. В целях содействия проработки перегрузки учащихся, автор предлагает провести дальнейшие исследования.

Árpád Kiss:

THE OCCUPATION OF SCHOOL CHILDREN

The author proceeds from the thesis that the investigation of exhaustion and overwork should take into consideration the whole life of the child. The first task is to ascertain the degree of engagement in school work and other related occupation. In the first part of his paper the author outlines the past of this problem in Hungary: the curriculum, the text books, the methods of teaching, the early introduction of the system of specialised teachers, the time-table, the shortening of the terms, the excessive requirements of certain teachers, the overcrowding of the forms, the private lessons, as well as the lack of know-

ledge of learning have for decades been listed among the factors of overwork. The author demonstrates that overwork is often due to school practice, in spite of the pedagogy that has created the school. This first part is concluded with a short international survey. The second part is devoted to the author's research work undertaken in the general school and in the gymnasium. The excessive engagement of the school children is shown by the time devoted to home work, to going to, and returning from, school, to the private lessons at school and at home, to other regular activities and to domestic duties. There is often not sufficient time for sleep, for reading, for amusements required by age, to regular sports. The author gives a short summary (relying on the answers given by parents) of the reasons why certain subjects cause difficulties to certain pupils. With a view to liquidating excessive engagement, the author suggests that further research work should be undertaken.